

YAYIMLAR ÜZERİNDE

Edebî Meslekler — *Yazan: Suut Kemal Yetkin, 1 cilt, 275 sahife, Remzi Kitapevi, ikinci baskı.*

Suut Kemal Yetkin'in Edebiyat ve Estetik sahasında yazdığı çeşitli eserler arasında 1941 yılında yayımlanan *Edebî Meslekler Tarihi* adlı yeni bir kitabını daha bulmuştuk. Muharrir bu kitaba koyduğu Önsözde Edebî meslekleri kısaca anlatarak edebiyatımızda Tanzimat ile başlayan Fransız tesiri üzerinde duruyor, bir çok Türk muharrirlerinde 17, 18 ve 19 uncu asırlarda yazılmış Fransız eserlerinin tesiri görüldüğünü ileri sürüyor. Klâsizm'den başlayarak zamanımıza kadar Edebiyat dünyasında görülen edebî meslekleri birer birer izah ettikten sonra her meslekle ilgili bir kaç metnin tercümesini de veriyor.

Aradan daha iki sene bile geçmeden ikinci defa basılmış olması, kitabın okuyucular tarafından kuvvetli bir ilgi ile karşılandığını göstermektedir. Bu rağbet bize yerindedir, çünkü bu kitabın çok okunmasını sağlayan sebepler vardır. Nihayet eserin büyük bir ihtiyaca cevap verdiği de şüphesizdir. Belli bir görüş ve düşünüş tarzının verimi olduğunu kısaca izahlarla da olsa, öğreten bu eser elbette bir çok edebiyat meraklılarının zevk ve alâka ile okuyacakları bir kitaptı. Zaten Edebiyatı asırlara ayırarak öğretmek, her asrın içinde ayrıca nazım ve nesir nevi diye bir taksim yapmak, meselâ tiyatro ve roman neveleri bakımından aynı yüz yılı bir üçüncü bakımdan incelemek her halde iyi bir usul olmasa gerektir. Suut Kemal'in kitabında edebî devirlere ayrılmış bütün bir Fransız edebiyatını görmek kabildir. Edebî devirleri doğuran sebepler de edebî hadiseler olduğuna göre edebiyat meslekleri hakkında toplu bir fikir vermek öğretim

bakımından ihmâl edilmeyecek bir usuldür. Kitapta Orta Çağ'dan hiç bahsedilmiyor. Edebiyat, cemiyetin ifadesi olduğundan muharrir bu çağın, hazırlayıcı da olsa, ufak tesirlerinden bahsetmeyi lüzumsuz bulmuş olacak. Bununla beraber Marot mektebinden, 16 ncı yüz yıl Pleiade'ından, bilhassa Rabelais ve Montaigne'nin asıl Klâsik Edebiyatın doğmasındaki tesirlerinden bahsetmek yerinde olurdu kanaatindeyiz.

Ancak esaslı ve lüzumlu vermek şartıyla kısa yazmanın güçlüğü bilmiyor değiliz. Bir yandan da, muharrir, bize öyle geliyorki, bu kadar geniş bir mevzuda tafsilâta yer vermeği gayesine aykırı bulmuş, her bahsin sonuna koyduğu Bibliyografyalar ile bilgisini genişletmek isteyen hevesliye yol göstermiş, talebe elinde kitabın daha faydalı bir hale gelebilmesi için de öğretmenlerin değerli rehberliğini hesaba katmış bulunmaktadır. Her okurun yabancı dil bilmediği bir gerçek olduğuna göre, edebiyat kültürümüz için böyle bir kitaba olan ihtiyacın büyüklüğü bir kere daha meydana çıkmış oluyor.

Yerli edebiyatımızın tam verimiyle, bütün dehasıyla, büyük eserler halinde fıskırabilmesi için diğer medenî memleketlerin edebiyatındaki gelişmeleri, onların geçirdiği çağları, değişikliği, bu değişimlere hükmeden ve onları doğuran sebepleri bilmek, sonra da bütün bu olguların edebiyat sahasındaki görünüşlerini aksettiren canlı ve seçme eserleri okumak lâzımdır.

Bu önemli ihtiyaca bir yönden olsun cevap vermek amacıyla ve pek yerinde bir teşebbüsle yazılmış olan bu eserin ikinci baskısında muharririn isabetli bazı değişmeler yaptığını, bazı metinleri kaldırdığını, bazı yeni parçaları da esere ilâve ettiğini gördük.

Yeni baskıya yazdığı önsözde Suut Kemal Yetkin, ekseriya eserde bir eksik olarak ileri sürülebilecek, edebî mesleklerle

rin yalnız Fransız Edebiyatında incelenmiş olması ve yazı örneklerinin yine yalnız bu edebiyattan alınmış bulunması itirazına cevap veriyor ve diyor ki: «çünkü edebiyatımız yıllarca, Fransız Edebiyatının hâkim estetik prensiplerinin tesirinde kalmıştır. Ve o prensiplere göre mahsullerini vermiştir. İşte bu edebî mesleklerle bu tesiri belirtmek istediğimiz içindir ki Edebiyat mesleklerini yalnız Fransız Edebiyatı içinde inceledik ve yalnız bu edebiyattan örnekler aldık».

İkinci baskıda göze çarpan mühim bir değişiklik de meslekler, kitabın birinci kısmında izâh edilerek, örnek metinlerin ikinci kısma alınmış olmasıdır. Bu şekil kitaba daha düzenli bir durum vermiş ve okumayı da daha ziyade kolaylaştırmıştır. Bütün bahisler bu baskıda biraz daha genişletilmiş, bazı eksikler tamamlanmıştır. Bilhassa Romantizm, Realizm ve natüralizm izahları üzerinde durulduğu ve bu fasılların tekrar elden geçirildiği anlaşılıyor. Meselâ romantizmin doğuşu ve sebepleri birinci baskıda yalnız bazı muharrirlerin ve eserlerinin isimleri zikredilerek derinleştirilmeden izah edildiği halde yeni baskıda daha etraflı olarak ele alınmış, bilhassa Hıristiyanlığın, dinî inanışların bu mesleğin doğuşu üzerindeki tesirleri aydınlatılmıştır. Bilindiği üzere mânası bile iyice anlaşılamiyan romantizmin doğuş sebepleri birçok müellifler tarafından türlü türlü anlatılmıştır. Bu kelimenin izah ve tarifi bir etimoloji meselesi, bir meslek meselesi olmaktan ziyade bir tarih dâvasıdır. Bu itibarla bu bahis üzerinde muharririn ikinci baskıda yaptığı gibi bir az daha durmak tarihe temas etmek lâzımdı. Suut Kemal Yetkin Hugo'nun Cromwel mukaddemesinden faydalanarak bu mesleği doğuran sebepleri, insanın ustası kendisidir, prensibine erişinceye kadar Rousseau'nun ve Chateaubriand'in muzaffer tesirlerini de hesaba katmak suretiyle anlatmıştır.

Realizm ve Natüralizmi anlatırken muharririn birinci baskıdan daha kuvvetli ve daha derin bir vukufu konuştüğünü, bilhassa bu meslekte ilmin sanatla ilgisi üzerinde durduğunu, naturalist eserlerde muharririn tarafsızlığını kolay anlaşılır bir

dille izah ettiğini görüyoruz. Suut Kemal Yetkin bu çetin mevzuu muvaffakiyetle işlemiş, kitabın hacmine uygun olan ölçüyü kaybetmemek şartıyla hemen her şeyi söylemiştir.

Klâsik metinlere bazı faydeli parçaların ilâve edildiğini görüyoruz. *Le Misanthrope*'dan bir sahne ve Bossuet'den bir parça gibi.

Romantik edebiyatın en güzel eserlerinden biri olan ve Hugo'nun kuvvetli kaleminden çıkmış bulunan «*Hernani*» dramından heyecanlı bir sahenin tercümesi de kitaba konmuştur.

Matbaacılığımızın en büyük dertlerinden olan baskı yanlışları bu kitapta birinci baskıdan çok daha az bulunmakla beraber, bu mahzurun yine tamamıyla önüne geçilememiştir.

Metin tercümelemleri umumiyetle muvaffak olmuş; bunlar arasında selâhiyetli kalemlemlerden çıkmış olanlarına sık sık rastladık. Metinlerde görülen başka bir özellik de parçanın iyice anlaşılabilmesi için, hangi eserden alındığının yazılması ve o eserin hülâsasının metinle beraber verilmesidir. Bu suretle okuyucu kısa bir izahla okuyacağı kısma veya sahneye kadar getiriliyor ve icabında yine küçük harflerle yazılmış bir izahla mevzuun sonunu ve eserin nasıl bittiğini de öğreniyor. Bunun mükemmel bir usul olduğu ve okuyucular için hem kolaylık hem de fayda temin edeceği aşikârdır.

Kitapta manzum olarak dilimize başarı ile çevrilmiş bazı şiirler de var. Bilhassa Suut Kemal Yetkin'in Maeterlinck'den tercüme ettiği *Vieilles chansons* isimli parçayı Fransızca aslı kadar kuvvetli bulduk. Bu şiir de birinci baskıda yoktu.

Hülâsa kitap ikinci baskıda daha iyi tertiplenmiş, izah bakımından daha ziyade genişlemiş, parçaların seçimi noktasından da iyice elden geçirilerek zenginleşmiş ve değerlenmiştir.

Eserin edebiyat meraklıları ve edebiyat talebesi için çok faydalı olduğu ve kendi sahasında büyük bir boşluğu doldurduğu şüphesizdir.

ALİ TEOMAN

Fransız Dili ve Edebiyatı Lektörü

Edebiyat Bilgileri — *Yazan: İsmail Habib, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1943, 395 s., 200 kuruş.*

On beş seneden fazla bir zamandan beri, edebiyat nazariyeleri ve tekniği hakkında toplu bilgi edinmek isteyenlerin başvuracakları biricik kitap, Ali Canip Yöntem'in «Edebiyat» adını taşıyan ve liselerin dördüncü sınıf programlarını göz önünde tutarak yazılmış kitabıydı. Bunun dışında, meselâ Ali Nihad Tarlan'ın «Edebî Sanatlara dair» küçük kitabı gibi eserler, bütün edebiyat meselelerinin tetkikini bir arada almıyarak muayyen konular etrafında kalıyorlardı.

Edebiyat nazariyelerini ve tekniğini öğreten kitapların bizde epiy eski bir geleneği vardır. Hattâ edebiyat tarihimizin mühim münakaşalarından biri, Recaizade Ekrem'in «Talim-i Edebiyat»'ından çıkmamış mıdır? Bu eser, türk edebiyatında yenilik hareketlerinin gelişmesi tarihinde önemli bir yer alır.

Geçen yılın sonlarında ve bu yılın başında, Ali Canip Yöntem'in, yıllardır tek başına edebiyat bilgileri öğretim ihtiyacını karşılamaya çalışan kitabının karşısına iki eser birden çıktı: Birincisi Nihad Sami Banarlı'nın «Edebî Bilgiler» i, ikincisi de İsmail Habib'in «Edebiyat Bilgileri». Nihad Sami Banarlı'nın kitabı, tıpkı Ali Canip'inki gibi, lise öğretimini ve bu öğretim programını göz önünde tutarak yazılmış. İsmail Habib'in eseri, her ne kadar muharririn de söylediği gibi (s. 5, önsöz), öğretim tecrübelerine dayanıyorsa da, okul ihtiyaçlarını aşan bir plâna sahip bulunuyor.

Muharririn önsözde işaret ettiği ve Süleyman Nazif'le paylaştığı kanaat: Edebiyat nazariyatıyla edebiyat öğrenilemeyeceği hükmü bir hakikat ifade eder mi? Bu, edebiyat öğrenmekten kastedilen mânaya bakar; eğer edebiyat öğrenmek, sanat yaratmasını öğrenmekse, elbette bu hüküm doğrudur; sanatkârlık sadece nazariyat işi değildir; onun bir çıraklık ve tecrübe devresi vardır. Fakat «edebiyat» tan edebiyat nazariyeleri kastedilince mesele değişir; hiç şüphesiz edebiyat nazariyelerini öğrenmek için bunları okumak gerektir. Edebiyat nazariyeleri ise bize, sanat eser-

lerinin içine kolaylıkla girmeyi öğretecektir. Yalnız, bu öğretmede en iyi metod nedir? Acaba, Ali Canip'in, İsmail Habib'in, Recaizade'nin kitaplarında yapıldığı gibi, sanat eserlerini tarihi ve tabii muhitlerinden az çok çıkarıp bölerek, parçalıyarak anlamak, sanatkârın eserini yaratırken belki de hiç aklına getirmedeği bir takım söz ve sanat oyunlarını, bunlar sanat eserinin dışında ayrı birer vâkıa olarak yaşıyormuş gibi tecriid ederek düşünmek mümkün ve doğru mudur? Edebiyatın bütün teknik ve nazari bilgilerini, doğrudan doğruya tarihi ve tabii muhitleri içinde görülmek şartıyla, sanat eserleri üzerinde öğrenmek daha doğru olmaz mı? Yoksa en doğrusu bu iki metodu meczetmek midir? Bunlar, üzerinde ayrıca durulup münakaşa edilecek meselelerdir; aynı zamanda liselerin müfredat programlarını da ilgilendirir; biliyoruz ki, liselerin dördüncü sınıfında okurlar, tarih sırası gözetilmeden, bütün edebî nevilere ve şekillere ve her çeşit edebiyat eserinde rastlanacak sanat ve mecaz oyunlarına dair bilgi edinirler, bu bilgilerin dayandığı örnekleri görürler; daha sonraki sınıflarda ise edebiyat eserlerini tarih sırası içinde tetkik ederler.

* * *

İsmail Habib'in kitabı beş büyük kısma bölünmüştür: 1. Aruz vezinleri, 2. Nazım şekilleri ve neveleri, 3. Halk edebiyatı ve hece vezinleri, 4. Nesirde edebî nevilere, 5. Mecazlar ve edebî sanatlar. Muharririn önsözünde de söylediği gibi, bu fihristten de görülüyor ki beş kısımdan üçü, sahife sayısı bakımından ise kitabın 4 te 3 ü nazma ayrılmıştır; beşinci bölümde mecazlar ve edebî sanatlar tetkik edildiğine göre, eserin sahifelerinin 7 de biri nesre verilmiş bulunuyor. İsmail Habib önsözünde nazma niçin daha fazla yer verdiğini izah ediyor, diyor ki: «Klâsik divan edebiyatıyla halk edebiyatı yüzde doksan nazımdan ibarettir». Bu hüküm tamamiyle yanlıştır. Bir defa klâsik divan edebiyatında, her milletin edebiyatında olduğu gibi nesir kemiyet bakımından nazımdan fazla yer tutar; eski çağlarda ilim ve felsefe konularını işlemiş olan eserleri edebiyattan ayırmak mümkün değildir. Eski edebiyatların tarih,

coğrafya, din, felsefe eserlerinin çoğunda edebî nesir örneği buluruz. Bunların dışında, münşeât, mensur hikâyeler, vilâyetnâmeler, menâkıbnâmeler, seyahatnâmeler, v. s. az mı yer tutar? Hele İsmail Habib'in kitabında sadece Tanzimat'tan önceki edebiyatın tetkik edilmediği düşünülecek olursa nesre bu kadar az yer verilmesinin izahı daha güç olur. İsmail Habib'in halk şairleri eserleriyle beraber mutalea edip «edebiyat» çerçevesi içine soktuğu halk edebiyatı = edebî folklor eserlerine gelince: burada da nesir nazma baka daha geniş bir yer tutar her iki çeşide giren atasözleri ve bilmece-leri bir tarafa bırakalım, türkü ve benzerleri manzum halk edebiyatı mahsullerine karşılık: masal, büyük halk hikâyeleri ve halk temaşa neveleri nesir nevini doldurur. Muharririn, kitabında nazım kısımlarını tedvin ettiği, nesir kısımlarında ise sadece malûmat verdiği, bu bakımdan da bu kısımlara daha az yer ayırdığı hakkındaki kaydı da bizi tatmin edecek mahiyette değildir; bu iki tetkik tarzı arasındaki farkı kitabın metninden çıkaramadığımı itiraf ederim; benim gördüğüm, her iki halde de muhtelif mevzular ve meseleler hakkında şimdye kadar yapılmış çalışmaların neticeleri verilmek istenmiş, bazı meseleler üzerinde de şahsî bazı hükümlere varılmıştır.

Fakat İsmail Habib'in, şimdye kadar yapılan tetkiklerin hepsini görmemiş, gördüklerinden de lâyıkıyla istifade etmemiş olduğu, bir çok hususlarda yanlış bilgiler vermesinden anlaşılıyor. Kendi tetkikleriyle vardığı neticelerin -her halde muharrir tedvinden bunu anlıyor- de bir çoğunda indî ve aceleci olduğu görülüyor.

Ben kitabın bütün bahisleri üzerinde duramayacağım. Yalnız üçüncü kısım (s. 193-254) beşinci kısımda (s. 295-313) halk edebiyatı mevzularını ilgilendiren bahisler üzerinde düşündüklerimi söyleyeceğim.

**

Halk edebiyatı mevzuu üzerinde bilgi vermeğe girişirken, muharrir, daha baştan yanlış bir hareket noktası almış, halk şairleri eserleriyle, anonim halk edebiyatı dediği - ki biz buna sadece halk edebiyatı diyoruz - edebî folklor eserlerini bir arada

görmek hatasına düşmüştür. Avrupada ve memleketimizde son yıllarda bu mevzu üzerinde varılmış, âdeta klâsik bir mahiyet almış hükümlerden müellifin haberi olmadığı anlaşılıyor: Folklor eserlerini - türkü, darbîmesel, masal... gibi - edebiyat eseri saymak doğru değildir. Bunlar aslı bünyeleriyle bir edebiyat kitabının doğrudan doğruya mevzuu olamaz.

Bu esaslı metod ve prensip yanlışını tesbit ettikten sonra, halk şairleri eserleri ve halk edebiyatı mahsulleri hakkında muharririn ileri sürdüğü mütalâalara geçebiliriz:

S. 193 te, divan şairleri arasında ilk koşma yazanın Nedim olduğu söyleniyor; bu hüküm doğru olmasa gerek.. Zira Usulî ve Hüseyinî gibi 16 ncı asır şairlerinin aruzla ve hece ile aynı derecede kuvvetle şiir yazdıklarını ve tezkerelere geçecek kadar klâsik şairler arasında yer aldıklarını biliyoruz. Daha eskiden, Yunus, Aşık Paşa aynı derecede aruzla ve hece ile yazmış şairlerdi. Bu hüsusta en doğru hüküm şu olur: 16 ncı asır ortalarına kadar hece geleneği gittikçe zayıflamakla beraber, aruzla yazan şairler arasında heceyi kullananlara da rastlamak mümkün oluyor; bu tarihlerden ta Nedim'e gelinceye kadar hece vezni yalnız halk şairlerinin vezni kalıyor. Muharririn s. 212 deki hükmü çok gariptir; burada, yüksek tabakaya mensup olmakla beraber saz şairi eserleri veren iki kişiden babsedilirken: « Heceyi divan şairleri gibi alay için değil, ciddiyle terennüm edenler... » deniyor. Hangi divan şairi alay olsun diye hece ile şiir yazmıştır?

S. 196 da, anonim halk edebiyatı için yapılan şu tarif: « Burada fert yok kitle var, bu edebiyatın menşei yok. Onun nazmı Orta Asyadan Türk halkıyla beraber geldi. », ibhamından sıyrıldığı takdirde de büyük hatalarla dolu bir hüküm olarak kalıyor. « Halk edebiyatında fert yok, kitle var », hükmü, bu edebiyatın ferdi menşei olmadığını ifade etse gerek, bu ise çok yanlış bir hükümdür. Pek alâ biliriz ki, folklor eserleri de bir ferdi menşe'e götürülebilir. « Onun nazmı Orta Asyadan Türk halkıyla beraber geldi » ne demek? Nazım mefhumu sadece halk edebiyatına,

yahut türk edebiyatına has bir şey değildir ki.. Muharair «nazım» kelimesiyle nazım çeşitlerini, şekillerini mi anlatmak istiyor? Muayyen bir tekniği olan türk hece veznini mi kastediyor? Böyle bir hüküm de dogmatik ve sathî olur. Biliyoruz ki, halk edebiyatının nazım nevi ve şekilleri içinde, çok eskilere çıkaramıyacıklarımız, daha yeni zamanların mahsulü olanlar da vardır.

S. 197 deki: «Genç Osman türküsü, Fuat Köprülü'nün, bunu, eski bir mecmuada Kul Mustafa adına yazılmış olarak bulunması üzerine, anonim halk edebiyatından kalktı, ferdi halk edebiyatına mal oldu» cümlesinin, bir edebiyat kitabının halk edebiyatı meselelerine ayrılmış sahifelerinde yer alması insanı hayretlere düşürüyor. Bu misal, İsmail Habib'in, halk edebiyatı mahsullerinin menşeleri meselesini hiç anlamamış olduğunu çok veciz olarak gösteriyor. Kul Mustafa'nın bir şiirinde, Anadolu'da, söylenmekte olan bir türkünün benzerini bulmak, bu türkünün menşesindeki şeklini bulmaktır. Bu buluş, halk içindeki Genç Osman türkülerinin vaziyetinde bir değişikliği neden zarurî kılsın? Genç Osman türkülleri, folklorcular için de, halk için de yine «anonim halk edebiyatı» mahsulleri arasında kalmaktadır.

İsmail Habib'in aceleci ve indî hükümlerine başka örnekler de var. S. 197 ve 213 te, halk şairlerindeki divan tesirini, sadece Fuzulî'nin cazibesıyla izah etmesi gibi... Keza, S. 217 de, Yeniçeri ve Cezayir ocaklarında yetişmiş saz şairlerinin lirik şiirleri de olabileceğini kabul etmemek, onlara yalnız hamasî şiirleri münasip görmek, Yeniçeri Ocaklarından başka ordu, Ceza-yir Ocaklarından başka donanma teşkilâtı düşünmemek, s. 212 de, halkın Ermeni âşıklarına Müslüman âşıklardan ayırmak için, birincilere aşuğ adını verdiğini ileri sürmek (hakikatte, «aşuğ» âşık kelimesinin bozulmuş şekli olup, Ermenilerin kendi âşıklarına verdikleri addır; bk. F. Köprülü, Türk edebiyatının Ermeni edebiyatı üzerindeki tesirati; Edebiyat Fak. Mecm. yıl 2, sayı 1, s. 3, 8.), yine aynı sahifede, koşma, destan, taşlama... gibi «neviler» i, nazım «şekilleri» diye kabul etmek... gibi, bir çoğu, kitabın yazılışı sırasında, acele ve dikkatsizlikten ileri gelmiş telif kusurları, bir kısmı da, bu mevzularda bugüne kadar

yapılmış olan çalışmaların ve bunlarda varılmış olan neticelerin sıkı, ciddi bir tetkikten geçirilmemiş olmasından doğmuş bilgi noksanları, adım başında okuyucunun karşısına çıkıyor. Kitabın bazı yerlerinde, bazı halk edebiyatı eserlerinin ifade zenginlikleri ve sanat kıymetleri üzerinde gerçekten güzel ve yerinde estetik tahliller ve izahlara rastlıyoruz. S. 226 da, Yunus'un şiirlerinin bir çoğundaki nazım şeklinin, aruzla hecenin icap ettirdiği şekillerin -beyit ile dördünlüğün- kaynaşmasından meydana geldiğini tesbit eden müşahede gibi çok dikkate değerler, yazık ki azdır, ve öteki indî ve sathî hükümler arasında kaybolup gidiyor. Edebiyat bilgileri üzerinde 400 sahifelik koca bir kitap eline geçirdiği için sevinip bununla amel etmeğe kalkacak, bu sahada eksiklerini bu kitaptan tamamlamak isteyen kimseler için bu çeşitten acele hükümlerin zararlı tesirlerini düşünerek bunlardan en mühimleri üzerinde durmak ihtiyacını duyuyorum:

S. 198 de, halk şiirinin üç esaslı vasfından biri olarak gösterilen «kudsiyet ve erme» ile bir çeşit şiiri tarif etmek ilmi bir iş olur mu? Bu ne müphem ve mistik bir tariftir? Evet, bazı halk şairlerine, bazı zamanlarda halk bir kudsiyet, tabiat üstü bir kudret izafe eder. Fakat bu izahı bir ilim adamının kabul etmesi caiz midir? İlim adamı için, halk şairinin eseri de, her sanat eseri gibi sosyal bir vâkıdır, ve cemiyet çerçevesi içinde izah edilmek gerektir.

Aynı muharrir, biraz sonra, s. 233 te, Türk milletinin sanat ve fikir hayatındaki realizm hayranlığını bildirecektir; fakat burada yeni tenakuzlara ve ibhamlara düşecektir. Şu cümleleri beraber okuyalım: «Türk milleti hakikaten realisttir. Hayatın içinde... mistiklikten uzak... bir millet. Tarikatlere ve onlar içinde en fazla Bektaşiliğe rağbeti, toplu ve maşerî hayatı onlarda gördüğü içindi. Din ferdin ibadeti, tarikat kalabalığının ayini. Beride ibadetin mücerretliği, ötede hayattan kâm almanın realiteliği.» fransızca «réalité» isminin sonuna bir «lik» getirmek suretiyle ikinci defa bir isim yapmak garipliği, her halde tertip hatasından gelmesi gerek! Aynı «realite-lik» kelimesi, s. 241 de de geçiyor.» İbadeti ve ayini müşahhaslık ve mücerretlik, fer-

dilik ve maşerilik bakımından ayırmak imkânını muharrir nasıl düşünmüştür, ben bir türlü anlayamadım. Bizim bildiğimize göre, hususiyile ortodoks islâm akaidi ile islâm tasavvuf sistemleri karşılaştırıldığı zaman, dinin katı müşahhaslığı ve realizmi yerine bu sonunculara daha fazla mücerretlik, tatmin edici bir idealizm karakteri göze çarpar. Bektaşilikte bile, «hayattan kâm alma realitesi» (bu da ne dereceye kadar doğrudur?) nden çok, hayatı istihkar, nefisini zelil görme, tevekkül gibi, hayattan pek kâm almayı icap ettirmiyen prensiplerin yer aldığını biliriz. Burada Nasreddin Hoca'nın meşhur fıkrasını hatırlatmak isterim; Arş-ı âlâda seyran eden Derviş Şeyyad Hamza mı daha realisttir, onun yüzüne eşeğinin kuyruğunu dokundurarak onu yükseklerdeki rüyasından uyandırıp toprağa indiren Nasreddin Hoca mı?

S. 234 te, divan edebiyatının, Türk milletinin cihangirlik karakterine uymadığına dair sözleri okuyanlar, -edebiyatta cihangirlik karakterine uygun şeyler aramak sevdasına şaşmasalar bile - kendi kendilerine soracaklardır: Osmanlı İmparatorluğunun uzun fütihat devrinde gelişmiş bir edebiyatta o devirlerden hiç bir iz kalmamış mıdır? Bütün o devrin söz sanatına ait eserleri «âh ü vâh» tan mı ibarettir? Kasideler, inilti şiirler midir? Tarih kitapları, seyahatnameler, fetihnameler, v. s. o devrin eserleri değil mi? Muharrir, Türk edebiyatını, âdeta, Bağdat'taki «külbe-i ahzanında» içli şiirler yazmakla ömrünü geçirmiş bir Fuzulî'nin eserlerinden ibaret sayıyor... Oysaki Fuzulî'nin bile nice «uğultulu» eserleri var. «Uğultu» sade sevinç sayhalarından, naralarından mı ibaret olmak gerektir?

İsmail Habib'in hükümlerindeki katılık ve kesinlik insanın derhal dikkatini çekiyor. Meselâ, s. 245 te, şairle Devlet'in münasebetini anlatırken diyor ki: «17 nci asırdan itibaren İmparatorluğun inhibitatı zamanlarında, bütün derdin başı Devlet olduğu halde, Divan şairleri Devletten değil felekten şikâyet edebilirler. Halbuki halk şairinin pervası yok, doğrudan doğruya padişaha bile tariz eder.» Kanaatimce, Divan şairleriyle halk şairlerini, sade bu bakımdan değil, başka birçok bakımlardan

da, birbirlerinden büyük zihniyet ve sistem ayrılıklarıyla ayrılmış görmek büyük hata olur. Pekâlâ biliriz ki, halk şairlerinin büyük bir kısmının zihniyetçe divan şairlerinden hiç bir farkı yoktur. Onların da çoğu, sadece felekten şikâyet etmişlerdir. Bazı halk şairlerinin devlet karşısındaki pervasız tavırları onların sadece halk şairi olmalarından değil, mensup oldukları içtimâî zümrelerin böyle tavır almalarını icap ettirmesinden gelmektedir. Halk şairi var, bir devlet adamının «kulu» dur: Meselâ Kuloğlu gibi, o gayet tabii olarak, meselâ Celâlîleri kuyuya doldurarak imha eden Kuyucu Murat Paşayı methedecektir. Ötede halk şairi var, Devlet'e isyan halinde bulunan bir zümreye mensuptur, Dadaloğlu gibi.. Bu şairden :

Hakkımızda Devlet etmiş fermanı

Ferman Padişahın dağlar bizimdir.

mırsaları gibi Devlete ve Padişaha meydan okuyan sözler duymak bizi hayrete düşürmez.

Muharririn halk hikâyeleri ve halk teması hakkındaki mütalealarını toplıyan kısımda da bir çok yanlış hükümlerle karşılaşırız :

Bir defa, hatanın büyüğü, ta baştan, folklor eserleriyle edebiyat eserlerini karıştırmaktan geliyor. Böylece, s. 296 da, Dede Korkut kitabını folklor eseri saymak gibi, bir yanlışlığa düşülmüş oluyor. Bu kısımdaki hataların tipik bir örneğini, yine aynı sahifede Tepegöz hikâyesi hakkında verilen hükümler arasında buluyoruz : Muharrire göre, Tepegöz hikâyesi «Erge-nekon»un islâmlaştırılmış şeklidir. Yaptığı mukayesede bulduğu müşterek unsurlara bakılırsa, buna benzer karşılaştırmalar neticesinde, meselâ Tristan ve İsold hikâyesinin, Mecnun kıssasının hristiyanlaşmış şekli olduğunu da isbat mümkündür. Yine aynı sahifede, Dede Korkut kitabındaki islâmdan evvelki devirlerin izini taşıyan ananeleri «ırkî unsur» diye göstermekle muharririn ne mana kasdettiğini anlıyamadık. Aceba bu ırkî sıfatını, «millî» yerinde mi kullanıyor. Böyle ise, «millî» mefhumunun hududunu çok darlaştırmış oluyor mu?

Perteve N. BORATAV
Halk Edebiyatı Doçenti

«Nora, yahut bir Bebek Evi»—

Yazan ; İbsen; çeviren : Cevat Memduh Altar, Maarif Matbaası 1942, (Dünya Edebiyatından Tercüme, İskandinav Klâsikleri : 1).

Maarif Vekillliğimizin «Dünya Edebiyatından Tercüme» serisinde İskandinav klâsiklerinin başında İbsen gelmektedir. Onun «Nora» yahut «Bir Bebek Evi» adlı piyesini Cevat Memduh Altar, iki Almanca ve bir Fransızca metinden karşılaştırarak Türkçeye çevirmek suretiyle tercüme kütüphanemize kazandırmıştır. Bütün dünya sahnelerinde inkılâp yapmış olan «Nora», İbsen'in en değerli eserlerinden biridir. Konusu, sosyal derterin başında gelen «Ailede kadındır». Yalnız kocası için yaşayan, ona bir köle gibi tabi olan, herşeye tahammül eden, her şeyi hoş gören sabırlı bir kadın; bir şahsiyet değil, silik bir eş. Neden? Çünkü cemiyet erkeklerin cemiyetidir. Kanunlar sadece erkekler tarafından yapılmıştır. Bu esnada kadın ruhu hiç düşünülmemiş, onun da bir insan olduğu ve kendi kendine gelişmek istediği nazarı itibara alınmamıştır. Bu yüzden kadın erkeğin yanında ya tamamiyle sönüyor, yahut da sahte bir ruh taşımak mecburiyetinde kalıyor. Aile hayatı da yalan ve sahtekarlıkla doluyor. Örnek olmak üzere gösterilen ailelerden, erkekler öz kardeşlerini hırsız diye lekelemekten çekinmiyorlar, mert gibi gözükener, sevgililerini bırakıp, zengin üvey kardeşleriyle evleniyorlar; fakat onları dahi kendi ruh ve fikir hayatlarına iştirak ettirmiyorlar. Halbuki bütün bu kadınlar kocalarının kederlerini, düşüncelerini paylaşmak için yanıp tutuşuyorlar; kocaları ise karlılarıyla bir bebekle oynar gibi oynuyorlar. İbsen işte, kadını bu kadar hakir görmeğe imkân veren bu görüşü bir kudsiyet perdesi ile örten nizama isyan etmektedir. Bu isyan, ondaki insanlık duygusunun isyanıdır. Kadının bir şahsiyet olmasını istiyerek ona her şeyden önce «sen kendinin ol!» diye bağırır, onu sırf şahsiyeti için himayeye çalışır ve sosyal nizamin onun elinden almış olduğu hakkın verilmesini ister. Bu istek, kadınların her hususta erkeklerle müsavi olduğunu asla iddia etmez. O, daha çok kadınlığın inkişafına engel olan cihetlerin kaldırılması

lâzım geldiğini ileri sürer. «Nora» vakıa izdivaç hayatına bir hicivdir; fakat ölçü ve değerlerin iyileşmesini arzu eden çok faydalı bir tenkittir. Halen, intikal safhasını geçirmekte olan cemiyetimiz için de bu eserin faydalı olacağına şüphe yoktur. Yalnız şu var ki, eserin ruhu iyi anlaşılmalıdır. Sosyalistler realiteyi, bir sanat şekli içinde dahi olsa bütün çıplaklığıyla göstererek zayıf taraflarını tebarüz ettirirler. Vakıa kendileri ideal olarak tasavvur ettikleri hayat şekillerini ortaya koymazlar, fakat ileriye sürdükleri tarz ile, söylediklerinin tam aksini düşünmemizi isterler, fenayı göstermekle, iyiye doğru olan yola işaret ederler. *Nora* kocasından bebek muamelesi gördüğü için kocasından ve çocuklarından ayrılıyor, yuvasını terk ediyorsa, bu hiç bir zaman kocalarından aynı muameleyi gören kadınlara, aynı hareketi yapmaları için meşru bir müdafaa teşkil etmez. *Nora* evini terk etmeyip, artık bu ıztıraba tahammül edemediği için intihar etmiş olsaydı, arkasından, aynı ıztırabı çeken kadınlar da acaba her hangi bir şekilde intihar edecekler miydi? İbsen, Shakespeare ve Werther devrinde olmadığı için kahramanı öldürtmüyor ve düğümü daha makul bir şekilde çözmek istediği için bu şekilde neticelendiriyor. Biz klâsik facialarda duyduğumuz katharsis'i burada modern şekliyle duyuyoruz. *Nora*'nın suçlu görünmesine rağmen, aslında suçsuz olduğuna inanıyoruz. Eserin yanlış anlaşılmasının önüne geçmek için, mütercim, tercümesinin başına gayet etraflı bir önsöz ilâve etmek ihtiyacını duymuştur. «*İbsen Nora'yı nasıl yazdı?*» başlığını taşıyan bu önsöz, eserin yalnız tarihçesini vermekle kalmıyor, aynı zamanda konusunu hülâsa ederek şahısların karakterlerini de bütün açıklığıyla çiziyor.

Tercüme gelince: Eserin, hiç şüphe yok ki aslından çevrilmesi beklenirdi. Fakat Norveç dili bilinmediği, doğrudan doğruya Norveççe'den dilimize çevrilmiş hiç bir eser bulunmadığı ve bunu yapabilecek olan birisi henüz daha ortaya çıkmadığı için olacak, İbsen'in bu dramatik eseri hiç olmazsa iki dildeki tercümelerini karşılaştırmak suretiyle dilimize kazandırılmak istenmiştir. Mütercim, tercümesinin başın-

da, dayandığı iki Almanca metinden birinin, J. Engeroff'un¹, öbürünün de W. Lange'nin², Fransızca metnin ise P. G. La Chesnais'nin³ tercümesi olduğunu söylemektedir. Elde üç metin olunca, hiç şüphe yok ki birini esas olarak almak gerekir. Kendi ifadesine göre mütercim, esas olarak J. Engeroff'un metnine dayanmıştır.

Engeroff'un tercümesi bu tercümelelerin en eskisidir. 1892 tarihinde yayımlanmıştır. Lange'nin tercümesi ise, esas itibarıyla Engeroff'ununkinden pek farklı olmamakla beraber, bir çok yerlerinde, cümleler sahne için daha tabiileştirilmek, daha modernleştirilmek gayesiyle bazı kelimeler ilâve, bazıları ise hafzedilmiştir. La Chesnais'nin Fransızca tercümesi ise Engeroff'un tercümesine kelime kelimesine uymaktadır. İki tercümenin birbirine uygunluğu, hiç şüphe yok ki asıl metne olan yakınlığı gösterir. Bu yakınlık bilhassa, her dilin kendi hususiyetlerini gözönünde bulundurarak, eserdeki ruh, yani mâna ve onun umumî havası için çok mühimdir. Yalnız Engeroff'un ve La Chesnais'nin metnlerinde perdeler sahnelere ayrılmamıştır, mütercim Lange'nin metnine göre sahneleri belirtmiştir.

Tercüme hakkında bir fikir verebilmek için, eserin muhteva, sanat ve karakter bakımından en kuvvetli bulduğumuz bir yerini, her üç yabancı metin ile karşılaştırmak suretiyle aşağıya alıyoruz:

Helmer adında bir avukatla evlenmiş olan *Nora* her ne kadar mesut gibi görünürse de, mesut değildir; çünkü kocası kendisine bir arkadaş muamelesi yapmaktan ziyade, onu güzel, şirin, tatlı fakat ruhsuz bir oyuncak telâkki etmektedir. *Nora*, babasının evinde de aynı muameleyi görmüş ve bunun için evliliğin müsavî insan haklarını getireceğini ümit etmişti. Lâkin bunda aldanınca büyük bir hayal sukutuna uğrayarak, hislerini bütün

açıklığıyla şöyle ifade eder: «*Sekiz senedir evliyiz. Her ikimiz de, sen de, ben de, karı koca sıfatıyla ilk defa daha bugün birbirimizle şöyle bir ciddi konuşuyoruz. Sen hiç bunun farkına varmadın mı?!*» «*Bütün bu sekiz sene içinde -hattâ sekiz seneden de fazla- birbirimizi ilk tanıdığımız zamandanberi, seninle ciddi meseleler üzerinde bir tek kelime bile konuşmadık...*» «*Siz hiç bir vakit beni sevmediniz. Siz yalnız bana âşık olmakta bir zevk duyduunuz...*» «*Evde babamın yanında iken, bir kere babam bana kendi fikirlerini söyledi mi, artık onları aynen kabul etmem lâzımdı; fakat kendi fikirlerimi gizlemeye mecbur kaldım; çünkü benim fikirlerim de babamın hoşuna gitmezdi. Babam bana bebeğim derdi. Ben kendi bebeklerimle nasıl oynuyorsam, o da benimle öyle oynardı. Sonra senin evine geldim.-*» (S. 204-205).

Şimdi J. Engeroff'un metnine bakalım. Lange'nin metninde Engeroff'unukine uyan kısımları ayrıca göstereceğiz, yalnız ondan ayrılan kelime ve cümleleri kere içine alıyoruz. «*Wir sind nun acht Jahre verheiratet gewesen. Fällt es dir nicht auf, dass wir beide, du und ich, Mann und Frau heute zum erstenmal ernst miteinander reden?*».. «*In vollen acht Jahren (Während ganzer acht Jahre)-ja (noch) länger-gleich von (-vom Tage) unserer ersten Bekanntschaft an, haben wir niemals ein ernstes Wort über ernste dinge gewechselt...*» «*Ihr habt mich nie geliebt. Ihr fandet nur, (Es machte euch nur Spass,) dass es vergnüglich war, (- - -) in mich verliebt zu sein...*» «*... Als ich (noch) zu Hause bei Papa (Vater) war, sagte (teilte) er mir alle (all) seine Ansichten (mit), und so hatte ich (eben) dieselben Ansichten; und wenn ich andere hatte (hatte ich einmal eine andere), verheimlichte ich sie; denn das wäre ihm nicht angenehm (denn eigene Meinungen, die wären ihm unangenehm) gewesen. Er nannte mich sein Püppchen und spielte mit mir, wie ich mit meinen Puppen spielte: Dann kam ich zu dir ins Haus-*» (S. 75-76).

La Chesnais'nin metni de şöyledir: «*Voilà huit ans que nous sommes mariés. Ne te vient'il pas à l'esprit que c'est la*

1 J. Engeroff, Ein Puppenheim. Schauspiel in drei Aufzügen, von Henrik Ibsen. Halle a. d. S. Verlag von Otto Hendel.

2 W. Lange, Nora oder ein Puppenheim, Schauspiel in drei Aufzügen von Henrik Ibsen. Verlag v. Philipp Reclam jun. Leipzig.

3 P. G. La Chesnais, Maison de Poupée, Henrik Ibsen (Oeuvres complètes, Tome onzième, Paris, Librairie Plon).

première fois que nous deux, toi et moi, mari et femme, nous causons sérieusement?»... «Huit années pleines... et même plus longtemps,... depuis notre première rencontre, nous n'avons jamais échangé une parole sérieuse sur des sujets sérieux.» «Vous ne m'avez jamais aimée. Vous avez seulement trouvé que c'était agréable d'être amoureux de moi.» ... «.. Lorsque j'étais chez papa, il me disait toutes ses manières de voir, et alors j'avais les mêmes, et si j'en avais d'autres, je le cachais; car il n'aurait pas aimé cela. Il m'appelait sa poupée, et il jouait avec moi comme je jouait avec mes poupées. Puis je suis venue demeurer chez toi.» (p. 558-559).

Görülüyor ki dilimize çevrilmiş olan parça, kelime kelimesine denilecek derecede her üç metne de uymaktadır. Bu asla sadakate rağmen Türkçesi temizliğinden ve ahenginden bir şey kaybetmemiştir. Eserin Almancası ve Fransızcası okunurken sezilen inceliklerin Türkçesinde de muhafazasına gayret edilmiş, öz Türkçede yerleşmiş tabirler kullanılmıştır. Meselâ: «zusammenscharren» (s. 20), «amasser» (p. 449): «İğne ile kuyu kazmak» şeklinde veriliyor. «Tod und Teufel!» (s. 24), «sacrebleul» (p. 456): «İllâllâh. artık yeter!» (s. 51) diye çevriliyor. «Bist du mit ihm fertig?» (s. 24), «Tu t'es débarassé de lui?» (p. 457): «Yakarı kurtarabilir mi?» (s. 52); «Irgend etwas musste ich doch ergreifen» (s. 29), «J'étais bien obligé de recourir à quelque besogne» (p. 466): «Her şeye rağmen bir baltaya sap olmam lâzımdı» (s. 67); «...für nichts bekommt man ja nichts hier im Leben» (s. 68), «...on n'a rien pour rien dans la vie» (p. 544), cümledeki anlamına göre «atın ölümü arpadan olsun» (s. 184) diye tercüme ediliyor.

Tercümenin yalnız bir noktasına işaret etmeden geçmiyeceğiz: Nora, hissiyatını itiraf ederken, babasının evinden kocasının evine geçtikten sonra vaziyeti şöyle anlatır: «... Sonra babamın elinden senin eline geçtim... Sen her şeyi kendi zevkine göre yaptın, bu yüzden ben de senin zevkini kendime mal ettim. Yahutta kendime mal eder gibi göründüm; pek iyi biliyorum; -zannedersen her ikisini de yaptım; bazan öyle, bazan böyle yap-

tım. Şimdi şöyle iyi bir düşünce, bana öyle geliyor ki, burada ben tıpkı fakir bir insan gibi yaşamışım.» (s. 206).

Burada italik olan cümleler göze çarpmaktadır. Fikir bakımından ilk cümle menfi mânayı vermesi lâzımdır, çünkü «pek iyi biliyorum» dedikten sonra, arkasından gelen «zannedersen» sözü, teyidi nakzetmektedir. Esasen her iki Almanca ve Fransızca metinde de mâna müsbet değil, menfidir: Engeroff ve Lange: «Ich weis nicht recht» diyorlar; La Chesnais: «Je ne sais pas trop» diyor. Bunun için «pek iyi biliyorum» değil, «pek iyi bilmiyorum» demek lâzımdır. İkinci cümlede «şimdi iyice bir düşünürsem» şeklinde olması lâzım gelir, çünkü Almancaları: «Wenn ich jetzt genau betrachte» dir. Sonra «Ich war es, die das Geld herbeischaffte» (s. 18), «C'est moi qui ai procuré l'argent» (s. 444); «Parayı ben buldum» (s. 34) değil, «Parayı bulan benim» diye çevirmek belki daha doğru olurdu, çünkü ehemmiyet parada değil, o parayı bulan şahıs, yani «ben» üzerindedir.

Fakat bütün bunlar kolayca tashih edilebilecek ufak hatalardır ve belki de tertip hatalarıdır, herhalde mütercim gözünden kaçmış olacak; esas itibarıyla bu kadar esaslı bir şekilde üç metinden karşılaştırmak suretiyle yapılan bu emekli tercüme tamamiyle muvaffak olmuştur. Eser hiç şüphe yok ki kütüphanemiz için büyük bir kazançtır.

Dr. Melâhat ÖZGÜ

Alman Dili ve Edebiyatı Doçenti

Türk İnkılabı Tarihi. — Yazar : Yusuf Hikmet Bayur, Cilt I, İstanbul 1940, 354 ss., 100 krş.; cilt II, kısım I, Ankara 1943 522 ss. 4 lira; cilt II, kısım II, Ankara 1943, 504 ss. 4 lira.*

İnsanlık her şeyin yokluğa yuvarlanır gibi olduğu büyük buhranlardan sıyrılıp kurtulduğu zaman hayret ve sevinç içinde geriye bakar. Bu noktada geçmişi anlamak ihtirası her zamankinden daha kuvvetlidir. Birdenbire bu kadar başka olan duruma nasıl erişilmiştir? O karanlık uçurumdan bu ışık dolu zirveye nasıl gelinmiştir?

Ölmez Ata, büyük inkılaplarını başarıp da Türklüğü hür ve kudretli geleceğinin yol başına çıkardığı zaman, 1934 de «Türk İnkılâp Tarihi Kürsüsü» ile ona bağlı olarak İstanbul Üniversitesi «İnkılâp Enstitüsü» nü kurdu. Bu kurumlar «tarhimizin son devresini» araştırıp meydana çıkaracaklardı. İşte o zamandanberi «İnkılâp kürsüsü» nden gençliğe bu devrenin dış münasebetler tarihini vukufu anlatan sayın Prof. Y. H. Bayur, 1934 de çıkardığı ve büyük bir ilgi uyandıran «Yeni Türkiye devletinin haricî siyaseti» adlı küçük eserinden sonra yakınlarda büyük bir eser yayınlamağa başladı. Türk İnkılâbı Tarihi adını taşıyan bu eserin giriş mahiyetinde olan ilk cildi 1940 da çıkmıştı. Şimdi üç senelik bir aradan sonra 1000 sahife tutan iki kitap halinde ikinci cildin ilk iki kısmını da ele almış bulunuyoruz. Birinci cilt Berlin muahedelerinden Trablusgarp savaşına kadar iç ve dış siyasi olayları kronolojik bir şekilde hülâsa etmektedir. İkinci cilt 1911 yılı başından 1914 dünya savaşının patlayışına kadar gelecektir. Bu cilt üç kısma ayrılmıştır. Yeni çıkmış olan ilk iki kısmı 1911 başlarından 1913 eylülünde Balkan harplerinin sonuna kadardır. Bu cildin henüz çıkmamış bulunan üçüncü kısmında Dünya savaşına kadar olan olaylar anlatılacaktır. III. ciltte dünya savaşı incelenecek, IV. ciltten itibaren milli hareketin tarihine geçilecektir. 33 yılı 340 sahifeye sıkıştıran birinci cilt bir giriş sayıldığına göre, asıl esere Trablusgarp savaşından başlanıyor demektir. Biz aşağıda, şimdiye kadar çıkmış olan kısımlar üzerinde konuşacağız.

Eser aslında bir dış siyasa tarihi ise de bu çeşit olaylarla sıkı sıkıya bağlı olan iç olaylara da geniş bahisler ayrılmıştır. Bu günün anlaşılması için o kadar önemli olan bu devrin iç tarihi hakkında dilimizde şimdiye kadar hiç bir ciddi kitap çıkmadığından eser böylece bu bakımdan da değer kazanmaktadır. Kitabın dayandığı kaynaklar, her yerde olmasa bile umumiyetle, aslı kaynaklardır. Ve bunların başlıcalarını da Büyük Devletlerin birinci Dünya savaşından sonra çıkardıkları vesika külliyyatlarıyla mesul devlet adamlarına ait hatıratlar ve gazeteler teşkil etmektedir. Fakat bu bakımdan asıl önemli olan, neş-

redilmemiş Osmanlı vesikalarından geniş ölçüde istifade edilmiş olmasıdır. Bu, eserin uluslar arası bir ilgi ve değer kazanmasını sağlayacak bir özelliğidir. Bununla beraber sayın müellifin de itiraf ettiği gibi, Arşiv'deki vesikalar henüz büyük kısmı itibariyle sınıflanmamış olduğundan bunlardan metodik bir şekilde ve tamamiyle faydalanılışı iddia edilemez. Binaenaleyh şimdiki bilgilerimizi tamamlayıcı ve düzeltici mahiyette yeni yeni vesikaların çıkması her zaman için beklenebilir.

Nihayet kaynaklar arasında gözden kaçmış bazı önemli eserler bulunduğunu işaret edelim. Meselâ Balkan Savaşı için, Berlinde Sırbistan elçiliğini yapmış olan Bogiçević tarafından, *Serbien und der Weltkrieg* (3 cilt, Berlin 1928) adı altında neşredilen vesikalar içinde Balkan Savaşına ait vesikalar vardır. Bundan başka Kâmil Paşa'nın Sait Paşa'ya cevapları kadar Sait Paşa'nın neşrettiği cevaplar da bâzan faydeli olabilirdi. Nihayet Sayın müellif başlıca ana kaynakları ve bilhassa hemen hiç ellenmemiş olan Osmanlı resmi vesikalarını kullandığından, kendisine kadar yapılmış tetkiklere az ehemmiyet verir görünüyor. Aynı vesikalar üzerinde bambaşka görüş zaviyelerinden hareket olunarak bambaşka tefsirlere varmak mümkün olduğundan bu gibi eserlerin gözden geçirilmesi, hatta bazan sırf onları çürütmek için olsun, her halde faydasız olmazdı sanıyoruz. Bu hususta meselâ yine Balkan savaşı için D. Drossos'un *La fondation de l'alliance balkanique*, (Atina 1929) adlı kitabını söyleyeceğiz. Nihayet bibliyografyada şekle ait ufak eksiklikler ve kullanılan kaynakların tam olarak gösterilmemesi bu kadar mükemmel bir çalışma içinde daha ziyade göze batıyor. Bununla beraber neticede, eserin çok kuvvetli kaynak malzemesine dayandığını ve bu bakımdan büyük bir değer taşıdığını söylemeliyiz.

Her şeyden önce önemli bir soruya dokunacağız: *Türk inkılâbı tarihi*'ni nereden başlatmak gerekir? Bir *tarih* yazacağımıza göre soruyu şu şekilde sormak herhalde daha doğru olur: Bugünkü varlığımıza hakim olan, onun temelleri saydığımız olaylar ve prensiplerin başlangıcı ne zamana gider? Millî İnkılâp Türki-

ye'sinde meyva veren tarihî gelişimin kaynağı nereye çıkar? Evvelâ sayın müellife göre, Türk İnkılâbı, Türkiye Türklüğünün iki-üç yüz yıldanberi gittikçe şiddetlenen çöküş ve yok oluşuna karşı her manasıyla hür ve yüksek bir hayatı gerçekleştirmek için yaptığı savaştır (I, Önsöz). Bunu tesbit eden müellif, *Türk İnkılâbı Tarihi* için iki başlangıç görüyor: biri Osmanlı Hükümetinin Avrupa'dan çok geri kaldığını anlayıp Avrupa tekniğini almağa kalktığı tarih -yani ona göre I. Mahmut (1730-1754) devri-; öteki milli mücedelenin başları olan 1918-19 yılları. Gerçekten bu tarihlerde başlayan bu iki hareket arasında esaslı farklar vardır. Fakat tarihî yürüyüşü, büyük üst olmalardan sonra birdenbire yolundan çeviren anlaşılmaz âmillerin varlığını kabul etsek bile, bu iki devrin birbirine sebep-netice bağlarıyla bağlandığı yine inkâr olunamaz. Meselâ Atatürk İnkılâbının en temelli başarılarından biri olan lâikleşmenin ilk belirtilerini, Tanzimat'ın yeni bir imparatorluğun esası yapmak istediği «bilâ tefriki cins ü mezhep müsavat» prensibinde görmek mümkün olamaz mı? Bu böyle olunca inkılâp tarihine Trablusgarp savaşından çok önceden başlamak da bir zarurettir. Sayın profesör bunu herkesten iyi anlamıştır. Fakat bu tarihin henüz işlenmemiş olması aşılmaz güçlükler doğuruyor. Bu devri esaslı bir şekilde meydana çıkarmaya kalkan birisi belki asıl Atatürk İnkılâbına giremeden ömrünün bittiğini görecektir (I, Önsöz). Bu bizi başka bir düşünceye daha götürüyor: geçmişin olaylarını bugün önemli bulduğumuz muayyen şeylerin izahı yönünden araştırmağa kalkarsak, o zaman ikinci derecede rol oynayan âmilleri haksız olarak büyültmek ve binaenaleyh tarihî realiteden uzaklaşmak tehlikesi yok mudur? Biz *Osmanlı Devletinin son devri tarihini* yazmaktan ziyade *İnkılâp tarihini* yazmak istediğimizden olaylar içinde ister istemez bir seçim yapmak zorunda mıyız? Yoksa İnkılâp tarihini tam olarak anlamak da ancak daha önceki devrenin hakiki ve bütün bir tarihî tablosunu vücuda getirmekle mümkün ise, çalışmalarımıza bambaşka bir yön vermek gerekmez mi? Nihayet sayın müellif tarihine hiç olmazsa 1911 den değil de İmparatorluğun bir dönüm noktası olan ve

bizzat Trablusgarp ve Balkan savaşlarının çıkmasına yardım eden Meşrutiyet'in ilânından, 1908 den başlasaydı, daha uygun bir başlangıç seçmiş olmaz mıydı? Gerçekten birinci ciltte Meşrutiyet'in ilânından itibaren yeni bir «kısım» ayrılarak olaylar daha mufassal bir şekilde incelenmiştir. Fakat eserin geniş plânına göre 115-120 sahifelik bu kısım yine de bir giriş mahiyetinde kalıyor.

Birinci ciltte hâdiselerin kronolojik bir şekilde sıralanmasından güdülen gaye anlaşılıyor. «Bu sayede öbür ciltlerdeki vakaları anlamak ve onları doğuran vakaları kavramak» her halde müellifin umduğu kadar kolay olmuyor. Aynı suretle gayet dikkatli ve sabırlı bir çalışma mahsulü olan bu ciltte bazan biribirleriyle hiç ilişiği olmayan birçok vakalar aynı yılın altında birbiri arkasından sıralanmıştır. Meselâ geliş güzel açalım: 46 ıncı sahifede «1885» başlığı altında şu hadiseleri görüyoruz: Mısır ve Sudan işleri ve İtalya'nın Musavva ve Beylülü işgal etmesi.- Pencdeh civarında Rus-Afgan çarpışması ve Rus-İngiliz gerginliği-Rusların, Boğazların tahkimatı dolayısıyla Babıâliye şikâyetleri-Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi Çarın kızması, Tophane konferansı, Sırp-Bulgar savaşı ve müzakeresi - Mısır hakkında bir Osmanlı-İngiliz anlaşması.

Şarki Rumeli eyaletinin Bulgar beyliği tarafından ilhakı meselesi, Rus-İngiliz gerginliği, Mısır meselesi yıl kadrosu içinde kalmak mecburiyetinden dolayı hiç bir tabii sonuca varmadığı yerlerde kesiliyor. Meseleyi bütünüyle görmek, sebeplerini, gelişimini, sonuçlarını tam manasıyla kavramak mümkün olmuyor. Aynı mesele hakkında tam bir fikir edinmek için öteki yılların ilişkiz olaylar yığını bir bir karıştırmak zaruretinde kalınıyor. Sayın müellifin kronolojik tertipten beklediği faydalar yanında gösterdiğimiz mahzurlar her halde çok daha ağır basıyor. Esasen kendisi de bâzı yerlerde kronolojik tertibi bir tarafa bırakarak meselenin öncesi hakkında hülasalar yapmağa, öteki olaylarla bağliliğini göstermeğe mecbur kalmaktadır. Biz çok ciddi bir araştırma mahsulü olan bu cildin de basit bir kronoloji, bir olaylar yığını halinde kalmıyarak öteki ciltler gibi tam bir terkîp eseri halini

alması daha faydalı olurdu zannediyoruz.

Bu 1885 yılı münasebetiyle şuna da işaret edelim ki, Şarki Rumeli eyaletinin Bulgar beyliği tarafından ilhakı meselesinde, derhal asker sevk edilerek Bulgarların Eyaletten çıkarılması fikrine ilk önce karşı duran Kâmil Paşa idi. O, Gazi Osman ve Ali Saip Paşalarla beraber isyanın az bir kuvvetle bastırılması mümkün olduğunu ileri süren Sadrazam Sait Paşa'ya karşı, Bulgarların hazırlıklı olduklarını ve binaenaleyh eldeki kuvvetlerle isyanın bastırılmayacağını iddia ediyordu. Abdülhamid II, Kâmil Paşaya bu müzakereler sonunda hak vererek onu hükümetin başına getirmişti. (Bak. Sait Paşanın hatıratı, c. I, s. 226 vd.; Kâmil Paşanın Sait Paşanın Hatıratına cevapları, s. 41; A. Fuat, Rumeli-i Şarki meselesi, Edebiyat Fakültesi Mec. c. VI, sayı 1, s. 12). İlerisi için o kadar önemli neticeleri olan bu hareket tarzını, sayın Profesörün dediği gibi yalnız Abdülhamid'in cesaretsizliğine değil, aynı zamanda asker maaşının yarısını bile verememiş olan Devletin acıklı halini gözönünde tutan Kâmil Paşanın kıyasetine atfetmelidir. Mamafih bu cilt, bir giriş mahiyetinde sayıldığından olayların bu şekilde tafsilâtına girilmesini beklememiz belki de biraz haksızlık olur.

Eserin esas kısmına gelince, burada da Osmanlı siyasasını uzaktan ilgilendiren meseleler, Dünya siyasasındaki gelişmeler birinci ciltteki gibi nisbeten geçilmekte, fakat bu sefer bir bütün olarak ele alınmaktadır. II. cildin başında, 1911-1914 arasında dünya siyasasının genel manzarası ve uluslar arası büyük meseleler üzerinde o'dukça tam ve toplu bir tablo çiziliyor. Bundan sonra Trablusgarp savaşının öngünlerinde Osmanlı iç durumuna, Arnavutluk, Arabistan ve Makedonya kışkırtmalarına ait kısa, fakat orijinal vesikalara -başlıca Osmanlı ve İngiliz vesikaları- dayanan özlü bilgiler veriliyor. Bu sahifelerde Osmanlı hükümetinin bütün iyi niyetlerine ve imkân nisbetinde gösterdiği gayretlere rağmen haydutça kışkırtmaların buralarda durumu nasıl büsbütün ümitsiz bir hale koyduğu güzel belirtilmiştir. Avrupa literatüründe genel olarak, eldeki kaynakları temamiyle aleyhimize işliyen eski düşmanlarımızın görüşleri hakimdir; bun-

larda yalnız, « hakları çiğnenen masum milletlerin » ayaklanışından dem vurulur. Sayın Y. H. Bayur'un vesikalara dayanarak tam bir yansızlıkla vücade getirdiği « *Türk İnkilâbı Tarihi* » bir milli ödevi yerine getirmişti. Bütün tarihimiz için olduğu gibi son devir tarihimizi de, beklenmesi tabii olan haksız hükümlere karşı koruyacak biricik yol ilmî bir metotla gerçekleri yansız olarak ortaya koymak olduğunda şüphe yoktur. Trablusgarp savaşından önce iç durum gösterildikten sonra büyük devletlerle ve Balkan devletleriyle münasebetler incelenmekte ve doğrudan doğruya Trablusgarp savaşının patlamasını gerektiren olaylar anlatılmaktadır. Trablusgarp savaşı ve bu harp sırasında iç ve dış siyasanın aldığı durum, *İttihat ve Terakki* nin iş başından çekilmesi, *Balkan Savaşını* hazırlayan olaylar ve Balkanlılar arasındaki ittifaklar vesikalara dayanılarak dikkatle incelenmektedir. Bu arada bilhassa İtalya'nın Trablusgarp'a saldırışını inceliyen sahifeler cidden alâka çekicidir: İtalyanlar « Osmanlı hükümeti İtalya'ya Trablus'ta herkesten üstün bir durum vermiyor, yani orayı yorulmadan ele geçirmesini kolaylaştırıyor diye » sızlanmakta (s. 75.), harp sebebi olarak bunu öne sürmektedirler; (Bak. İtalyan notası, s. 93-95). Bu iddianın haksızlığını ve saçmalığını bir tarafa bırakalım, bizzat o zaman Başvekil bulunan Giolitti'nin itiraflarının da gösterdiği gibi, Savaş hakikatte İtalya'nın evveldenberi anlaşmalarla kendisine pay olarak ayırdığı bu bölgeye, daha ziyade gecikirse elden kaçır korkusuyla ansızın saldırmasından doğmuştur. Bu kısmın son bölümü, uluslar arası önemli birer mesele haline gelmiş olan Osmanlı Demiryolları işlerine ayrılmıştır. Bu ciltte en ziyade göze çarpan olay şudur: Trablusgarp savaşı çıkınca, Rusya, küçük -Balkan Devletlerini kendi başkanlığı altında toplayıp saldırtarak Osmanlı Devletini yıkmak ve Boğazlara el koymak siyasetini seçer ve bu saldırı siyasetinde Fransa'dan cesaret alır. Sayın Profesöre göre *Balkan Savaşı'nın* siyasa bakımından düğüm noktası bu olmuştur.

İkinci kısım, 29 Eylül 1913 de Bulgarlarla yapılan İstanbul anlaşmasına kadar tamamile Balkan savaşlarına ayrılmıştır. Burada iç didişmeler, ağır Balkan yenilgi-

leri, bunların dış siyasada tesirleri, Londra Konferansları ve Barışı, Balkanlılar arasındaki anlaşamamazlık ve savaş, Edirne'nin geri alınması gibi başlıca meseleler gene aynı dikkatle incelenmekte ve genel olarak bilhassa içerdeki düzensizliğin bir neticesi olarak uğranılan ağır bozgunların artık herkeste İmparatorluğun son demlerini yaşadığı inancını kesin surette uyandırdığı, Büyük Devletler ve Balkanlılar arasında kesilip biçilme, paylaşma işlerine girildiği ve bundan doğan uluslar arası rekabetler kuvvetli çizgilerle belirtilmektedir. Yukarıda söylediğimiz gibi bu cilt ayrı bir kitap halinde hazırlanan ve 1914 e kadar gelen III. kısımla tamam olacaktır.

Ufak bir noktaya daha ilişecek: eserin kullanılmasını kolaylaştırmak için her kısmın sonuna eklenen sorular ve özadlar cedvelinin mümkün merteye tam olması çok arzu edilirdi. Buraya meselâ *Öğretmen Türk subayları* alındığı halde metindeki Rumeli, Yeni pazar, Bingazi, Genç Türkler, Meşrutiyet gibi kelimeler girmemiştir.

Eserin her zaman doldurulması kolay olan saydığımız bu küçük eksikleri, onun son zamanlarda dilimizde çıkmış en büyük, en kuvvetli tarihi eser olmak vasfını örtmemelidir. Geniş ve çok esaslı kaynaklar üzerinde, çok sabırlı ve dikkatli bir çalışmanın mahsulü olan eserde, müellifin o kadar karışık olan hâdiseler mahşerinden asıl hakim ve manalı olayları ortaya çıkarmakta gösterdiği ustalık, hükümlerindeki açıklık bilhassa göze çarpmaktadır. Çalışmalar ilerledikçe bu hükümlerde bazı değişiklikler yapılmasını beklemek tabii olmakla beraber, her bahsi çok daha derin ve etraflı incelemeler istiyen tarihimizin bu devri için Y. H. Bayur'un eseri daima bu sahada atılmış ilk ve en kuvvetli bir adım olarak kalacaktır.

Nihayet eserin bizi gerçekten hayranlıkla saran bir özelliğini belirtmeden sözüme son vermek istemiyoruz.

Kitapta kelimeler, cümlelerin kuruluşu tam ve güzel Türkçedir. İnsan kitabın başına eklenen ve zaten çoğu pek çabuk benimsenen ufak bir lûgatçeyi ezberledikten sonra, eseri sonuna kadar billûr gibi bir Türkçe ile götürüyor. Her okuyan, öz Türkçenin yalnız kelimesiyle değil, eda-

sıyla da bu kadar başarılı bir örnek verebilmiş olmasını gerçekten derin bir kıvançla görecektir.

Dr. Halil İNALCIK

Tarih Enstitüsünde ilmî yardımcısı

Anadolu'nun eski Taş - Devri kültürleri — Max Pfannenstiel; *Die altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens. Istanbulischer Forschungen. Herausgegeben v. d. Zweigstelle Istanbul des archäologischen Instituts des deutschen Reiches. Band 15. Berlin 1941.*

Kültürlerin başlangıçlarından bahseden ilmin, kendi tabiriyle Prehistorya'nın (Praehistoria), *tarihî bir disiplin* olduğu artık umumî tarih kitaplarına bile geçmiş bulunuyor. Çünkü Prehistoryanın vazifesi ve gayesi-bir cümle ile söyleyelim - «Tarih öncesinden tarih yapmaktır». Ve gerçekten bu ilim öyle sırf malzeme araştırmak, taşların, âletlerin v. s. nin şekil ve cinslerini tespit etmek gibi dar hudutlar içinden artık çoktandır çıkmış bulunuyor. Prehistorya yazılı vesikalardan evvelki yazısız vesikaların gösterdikleri eski kültürlerin iskân tarzları bakımından olduğu kadar ve belki de daha fazla fikrî-ruhî ve iktisadi bakımdan da muhtevalarını ve böylece o kültürleri taşıyanların mahiyetlerini araştırmaktadır. Bundan dolayı da tarihî bir disiplindir.

Lâkin derhal söylemek lâzımdır ki Prehistorya'nın bu hale erişmesi için epeyce uzun bir zaman geçti. Ve bu gün bile bu bazı yerlerde olmuş bitmiş bir iş değildir. İlim âlemi ve bilhassa tarih, yanlış anlaşılmiş humanist bir dünya görüşü içinde yalnızca klâsik antikitenin ve eski şarkın ortaya çıkardığı yazılı vesikalar ve bunların ait oldukları kültürlerle uğraştığı müddetçe tek tek memleketler ve milletler kendilerinin yazısız geçmişleri ile ilmî bir surette meşgul olmamışlar, yahut olamamışlardır. Bundan dolayı Prehistorya ilk önceleri yalnız tabii ilimler müntesipleri (meselâ Geologlar ve Antropologlar) nezdinde iyi kabul görmüştür. Prehistoryanın ekseriyetle tabii ilimlerden bir disiplin kılığında görünmesi de işte bundan ileri

gelmiştir. Bu hal halâ kısmen devam etmektedir. Fakat bu gün bu daha ziyade şundan ileri geliyor: Prehistorya - bilhassa eski, yani başlangıç devirleri - araştırmaları tabii ilimlerden olan bazı yardımcı disiplinlerle (Antropologya ve Geologya) çok sıkı bir münasebet içindedir. Ve tıpkı böyle daha sonraki Prehistorya devirleri araştırmaları da başka bir ilimle yani Arkeologya ile sıkı bir münasebet içindedirler.

İşte Pfannenstiel'in yukarda adını koyduğumuz kitabı da böyle bir ilginin mahsulüdür. Çünkü kendisi meslek itibarıyla aslan bir geologtur; ve bundan dolayı da Paleolitikumu ele almış ve bunu incelemiştir. Bilindiği gibi Paleolitikum denilen eski taş-devri (Palaios = eski, lithos = taş) Prehistoryanın en eski kültür devridir. İnsan bu devirde henüz *avcı ve toplayıcı* bir durumda idi; veya mağaralarda yahutta yer yüzü iskân yerlerinde yaşıyordu. İnsan bu devirde ilk olarak kendi yaptığı âletleri kullanmağa başladı. Kaba fakat metodik bir surette yontulmuş taştan âlet tipleri bu devirde muayyen sahalaraya yayılmış bir halde bulunmaktadırlar. Gerçekten eğer Kültür, umumî mânada insanın tabiatla mevcut, fakat oldukları şekilde kendisine yararı olan şeylerden akıl ve iradesiyle kendisine yarayacak olanları yapması; yani meydana getirmesi, demekse bu takdirde ancak işte bu Paleolitikum'dan itibaren bir insan Kültüründen bahsetmek doğru olur. Filvaki bu devirden evvelki insanların da âletleri yok değildi; vardı. Yalnız onlar ötede beride buldukları bir takım şeyleri âlet olarak kullanıyorlardı. Lâkin sırf böylece tabiatla bulabildiklerini kullanmak insanlara bir kaç zaman sonra kâfi gelmeye başlamıştır. Ve böylece onlar her hangi bir yerde bir şey bulup onu âlet olarak kullanma seviyesinden bir şey icat edip onu âlet olarak kullanma seviyesine yükseldiler. Paleolitikum işte bu devirdir. Mafih bu insanlar yalnız âlet icat etmekle kalmamışlardır; aynı zamanda muayyen bakımlardan maksada uygun olması lâzım gelen Form'lar da yaratmışlardır. Bundan başka bu âletleri yapmada tâ baştan itibaren - hiçte pratik zaruretler icabı olmayan bir nokta da dikkate değer: burada basit ve aynı formlar içinde muayyen bir zevk ve anlayış, tenevvü içinde bir vahdet tema-

yülü seziliyor. Yani burada san'at doğmadan «sanatkârane» bir eda ilk teknik diyebileceğimiz bu yapıcılıkla beraber yürümüştür.

Pfannenstiel eserinde işte bu paleolitikum Kültürünü, ama Anadoludaki Paleolitikumu incelemektedir. Bizi de bu kadar ilgilendiren cihet eserin bilhassa bu mahiyetidir. Çünkü Anadolu Prehistoryasına dair ilim alanında pek az eser ortaya çıkmaktadır. Bir memleketin Prehistoryasına ait eserlerin o memleket ve üstünde yaşayan milletin tarihi bakımından olan büyük ehemmiyetini göstermek için ise meşhur Norveçli Profesör H. Schetelig'in daha 1910 da yazdığı «Prehistorya araştırmaları ve yaşadığımız zaman» isimli yazısından şu cümleyi hatırlamak kâfidir-sanıyorum; Schetelig diyordu ki: «Bir millet eğer tarihini anlamağa azmetmiş ise öyle yalnız eldeki yazılı vesikaların erişebildiği yerde durup kalmaz. Gerilere de gitmelidir». İşte bu bakımdan ecebî bir ilim adamının bu memleket Prehistoryasına gösterdiği ilgiyi de canlandıran bu kitabı evvel emirde tarih araştırmalarımız için bir kazanç telâkki ediyoruz. Ve neşreden müesseseye, yani Alman Arkeologya Enstitüsünün İstanbul şubesine de bu değerli hizmetinden dolayı teşekkür ediyoruz. (Kitap bu şubenin «İstanbul Forschungen» serisinin on beşinci cildi olarak çıkmıştır). Esasen bu Enstitünün Anadolu Prehistoryasıyla kadar oluşu yeni birşey değildir. Daha 1934 senesinde, şimdi İstanbul şubesi direktörü olan Dr. K. Bittel, aynı serinin altıncı cildi olarak «Anadolu'da tarih öncesi araştırmaları» (Prähistorische Forschung in Kleinasien) adıyla bir kitap neşretmişti. Dr. Bittel o zaman, «Anadolu'nun tarih öncesi hakkında henüz toplu bir eser yoktur» diye, belki bugün bile kısmen muteber olabilecek bir cümle kullanmış (Einleitung) ve Anadolu'da o seneye kadar yapılmış bütün tarih öncesi araştırmalarının tarihçesini ve icmalini yaparak ondan sonraki tetkikler için çok işe yarayan bir esas ortaya koymuştu.

Fakat Dr. Bittel bu eserinde Anadolu Paleolitikumu için ancak bir sahifeden biraz fazla bir yer ayırabilmişti. Sebebi de Paleolitikum buluntularının az olması, onların ekserisinin katî olmaması idi. Paleoliti-

kum buluntularının Anadolu'daki bu azlığı hakikaten dikkati calipti. Çünkü Akdeniz etrafındaki, bilhassa şarkındaki, memleketler birçok Paleolitikum istasyonları gösterirken Anadolu'da henüz hiç bir şey görünmüyordu. Hattâ tarih öncesi ile uğraşan bazı kimseler, Anadolu'nun Paleolitikum bakımından kısır olduğu kanaatine bile varmışlardı: Kıta Yunanistanı ile Adalar'da eski taş - devrine ait buluntulara rastlanmadığı ve Anadolu'da da Mezolitikum ve Neolitikum buluntuları (yani madensiz bir yeni taş-devri iskân yeri gösteren bir istasyon) bilinmediği için, burada Eneolitikum ile başlayan kültürlerin mantar gibi birdenbire bitiverdikleri fikri hâsıl olmuştu.

Fakat gene «Prachistorische Forschung in Kleinasien» müellifi kitabın 9. sahifesinde «hiç şüphesiz ki müstakbel araştırmalar sayısı çok Paleolitikum istasyonları vereceklerdir» demekle olacağı âdetâ evvelden bildirmiş oldu. Ve gerçekten on seneye yakın bir zamandır Anadolu'da gerek yabancı ve gerekse kendi ilim adamlarımız tarafından birçok araştırmalar yapılmış ve bu arada epeyce Paleolitikum buluntuları da çıkmıştır. Burada bilhassa Türk Tarih Kurumu'nun yaptırdığı hafriyat ile seyahatleri ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropologya Enstitüsünün araştırmalarını zikretmek lâzımdır. İşte böyle ötede beride yapılan araştırmalar ve meydana çıkan buluntular neticesinde iş öyle bir hale geldi ki Anadolu'nun bugüne kadarki Paleolitikum buluntularının bir icmal ve tasnifini yapmaya-her ne kadar eski taş -devrinde halâ bile birçok boşluklar olmasına rağmen bir zaruret hâsıl oldu. Bildiğimize göre Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi asistanlarından Kılıç Kökten bu yolda çalışarak «Türkiye Paleolitik istasyonları ve âletleri» isimli etüdünü 1941 de yazmış ve bitirmişti. Max Pfannestiel'in yukarıda ismini koyduğumuz kitabı ona tekaddüm etmiş ve neşredilmiş bulunuyor.

Max Pfannestiel'in bu kitabı, 50 sahife kadar metni, iki haritayı ve papye kuse üzerine itina ile basılmış on sekiz sahife resmi ihtiva ediyor. Metinde müellif ön söz (s. 5) ve girişten (s. 7) sonra şimdiye kadar malûm olmuş yerleri ve yaşları tes-

bit edilmiş veya edilmemiş, bütün Anadolu Paleolitikum istasyonlarını ve âletlerini bulunmaları tarihleri sırasıyla yazmaktadır (s. 9). 36 madde altında kısaca vasıflandırılan buluntular hep sath. yani yer yüzü buluntularıdır. Bu Buluntuların yerleri kitabın sonunda bu bahse ait olan haritada (harita No: 1. 1940 araştırma durumu) itinalı bir surette işaret edilmiştir. Bu haritaya bakınca başlıca iki çevre göze çarpıyor. Bunlardan birisi Orta ve Cenup Anadolu çevresi, diğeri de Cenubî Şarkî Anadolu çevresidir. Mamafih Samsun'un cenubundaki Tekeköy'de meydana çıkarılan Paleolitikum istasyonu bu haritaya işaret edilmiş olduğu için artık Şimal Anadolu sahilleri de Orta Anadolu çevresine girmeğe başlamış oluyor. Lâkin Anadolu'nun söylediğimizden gayri diğer kısımları Paleolitikum bakımından halâ bir «tabula rasa» halindedir. Bu taraflar ilim adamlarımızın müstakbel hizmetlerini bekliyorlar.

Müellif Anadolu Paleolitikum buluntularını böylece tesbit ettikten sonra çalışmalarını muayyen bir sahaya hasretmek gagesiyle, tahsisen Ankara ve havalisinin Paleolitikum buluntuları üzerinde umumî mülâhazalar yürütmüştür. (S. 22). Burada Ankara Stepinin iklim ve nebatat bakımından Orta Anadolunun diğer kısımlarından pek ayrılmadığına işaret ettikten sonra Ankara civarındaki Paleolitikum buluntu yerlerinin bir kısmının tepe sırtları olduğunu söylüyor ve bundan da Orta Anadolu'da iklimin hiç değilse yeni Paleolitikumdanberi umûmiyetle hep bugünkünün aynı, yani yabis veya yarı yabis kalmış olduğu neticesini çıkarmağa çalışıyor. Çünkü ona göre yeni Paleolitikum esnasında veya daha sonra eğer tamamiyle raptıp bir iklim hüküm sürmüş olsaydı birçok yer yüzü buluntuları sularla götürülmüş yahutta itikâl görmüş toprak içine girmiş olurlardı. Halbuki bunlar düştükleri yerde kalmış olduklarından bunların herhangi bir tarafa sürüklenip götürülmeleri için zaruri olan kudretler mevcut olmamış demektir. Bunun doğruluğu hakkında diğer bir delil de Orta Anadolu'nun bütün Paleolitikum istasyonlarının akar sular kenarında olmasıdır. Çünkü sulardan ne kadar uzağa gidilirse âletler o kadar az bulunuyor.

Zengin istasyonlar su kenarlarında meydana çıkarken Ankara'nın serpinti halindeki buluntuları geniş Step üstündedir.

Filhakika bu nokta yalnız ilerde muvaffakiyetle âlet toplamak için bir ip ucu vermekle kalmıyor; belki şunları da öğretiyor: Bu evvelâ Anadolu ortasındaki Step'in eski taş-devri insanının daha o zamanda bugün halâ akmakta olan sulara, nehirlere bağlı olmasıdır. Stepi o oturma yeri olarak kullanmamıştır. O ancak av ve âletine yarıyan taş aramak için Step'te dolaşmıştır. Onun oturma yeri hep su kenarında olmuştur. Saniyen orta Paleolitikumdan beri iç Anadolu'da umûmiyetle kuru bir iklimin hüküm sürmekte olduğu keyfiyettir. (S. 25); bilhassa bu sonuncusu bu memleketin tarih öncesi ve tarih devirleri kültürlerinin taakubu için hakikaten çok ehemmiyetli bir mesele olarak ele alınmağa değer bir noktadır.

Müellif Ankara havalisinde bizzat ta tetkikler yapmıştır. kitabının bir kısmını bunlara ayırıyor. (S. 26). Bunların da yerlerini kitabın sonuna koyduğu ikinci bir haritada (Harita No: 2) işaret etmiştir. Bu kısmın önemli tarafı birinci Çubuk terasının çakıl ve molozları içinde bulunan Levallois-Moustier buluntuları hakkındaki fikirleridir. Muharrir başkalarının da (Şevket Aziz Kansu, Afet İnan, Pittard, Leuchs) buralarda kendisinden önce muşabih âletler bulduklarını kaydettikten sonra bizim için ehemmiyetli olan şu neticeyi çıkarıyor: Tepeler sırtındaki sayısı çok buluntular taş yongalarıdır. Buralarda âletler azdır. Vadide bulunanlar ise yonga değil âletlerdir. Binaenaleyh o devirde taş endüstrisinin iş yerleri tepe sırtları idi. Ve işte buralarda yapılan âletler su kenarlarındaki oturma yerlerinde kullanılmışlardır.

Muharrir Ankara Levallois-Moustier istasyonlarının envanterini de yapmıştır. (S. 34) fakat kendisinin Geolog oluşu asıl bundan sonraki kısımda belirlemektedir. Çünkü burada Ankara'nın Levallois-Moustier saklayan çakıl ve molozlarının zaman itibarıyla Avrupa Diluviumu içine nasıl sokulduğunu gösteriyor. Ona göre de, Ankara etrafındaki Paleolitikum buluntularına, Avrupalılarınla kıyas edildiği zaman gerek Morfoloğya gerekse işleme tekniği

bakımından yüksek Levallois-Moustier den başka bir teşhis konulamaz (S. 37). Bu devir ise Orta Avrupada ilk iki Würm-Buz devrinde hüküm sürmüş ve II. Würm-Buz devrinde bitmiştir. (Ayrıca bak: Pfannenstiel, Geologische Rundschau 1940. XXXI. 5/6. S. 407 v. s.)

Görülüyor ki Ankara civarındaki buluntuların önemi bunların hassatan buz devri ve Pluvial Çakıl ve molozları içinde bulunmuş olmalarındadır. Çünkü bunlarla Anadolu'nun diğer yer yüzü buluntularına bir de arz tabakalarından çıkma ilk buluntular da katılmış oluyor. Pfannenstiel bunları güzelce izah etmekle dördüncü zaman Geologya araştırmaları ile Prehistorya tetkiklerinin Anadolu'da birbirleriyle ne kadar sıkı münasebeti olduğunu bize göstermiş oluyor. Ve esasen kendisi bu hususta çok daha ileri gitmektedir. Çünkü onun fikrine bu Çakıl ve Molozlar içindeki buluntuların Kronoloğya bakımından nizamlanmasına dair söylenecek en son sözü, her şeye rağmen Diluvial Geoloğya söyleyecektir. (S. 8).

Bütün bunlardan sonra müellifin haklı olarak üzerinde durduğu noktalardan birisi de Anadolu Paleolitikumunun tarihlenmesi ve isimlenmesi olmuştur. Yukarıda da dediğimiz gibi Anadolu'da bilhassa son zamanlarda epeyce Paleolitikum istasyonları bulundu. Bunların hepsi açık hava iskân yerleridir. Mağara istasyonları henüz malûm olmamıştır. Buluntuların bir kısmı katî olarak Paleolitikum'dur. Lâkin diğer bir kısmının tâyin ve tesbiti ancak tipoloğya ve morfoloğya bakımından aynı ayarda olan Avrupa ve Yakın Şark Paleolitikum endüstrisinin aynı zamanda aynı şeyleri de ihtiva ettiği kabul olunduğu takdirde katileşebilmektedir. Bu acaba ne dereceye kadar sağlam bir esastır? ve hele Anadolu Paleolitikumu için dahi kullanılan Avrupa Paleolitikum Kültürlerinin isimleri ne dereceye kadar isabetlidir? Müellif işte bunları da cevaplandırmağa çalışmıştır. Malûmdur ki bu isimler yalnız Anadolu için değil, umûmiyetle Akdeniz şarkındaki memleketler için de hep böyle kullanılıyor. A. Rust, Suriye'nin tarih öncesi kültür devrelerini mütalea eden bir yazısında (Prähistorische Zeitschr. XXIV.

1933, 205 v. s.), «şark Paleolitikumunun inkişaf ve tekâmül tarihi bakımından olan bünyesinin, gerek tipologya, gerekse kronologya bakımından Avrupa için kabul olunan (kültürlerin) aynı olduğunu gösteriyor» demişti. Onun bu sözlerinin Anadolu Paleolitikumu için de muteber olduğunu Pfannenstiel de kabul etmektedir. Yani Anadolu Paleolitikumu da gerek morfologya, gerek tipologya gerekse kronologya eihetinden Avrupa'nın ismi geçen Paleolitikum

kültürleriyle aynı tutulmaktadır. Ve zaten «Avrupa ile şark Paleolitikumları arasında farazi olarak söylenen yaş farkı stratigrafik kat'î mahiyetteki malzemeye istinat etmediği için hatalıdır» (A. Rust, op. cit, 218. v. s.).

Müellif eserinin 134. sahifesinde çoktandır artık Anadolu Paleolitikumu için de alem olmuş olan bu isimlerle Anadolu Paleolitikumunun bugünkü tablosunu çizmiştir.

Anadolu Paleolitikum Tablosu

Cheléen	: Uzagıl ve Dudumlu (Tek buluntular).
Clactonien	: Dölük (bu eğer kat'î olarak Clacton değilse muhakkak erken Paleolitikumdur).
Acheuléen	: Birecik.
Levallois-Moustérien	: Ankara, Adıyaman, Çakalsuyu, a) Ergzi; b) Maltepe; c) Yüksek Ziraat Enstitüsü, d) Eti yokuşu; e) Çubuk barajı. (a—e buluntuları Çubuk çayının 1 No. lu terasının çakıl ve molozlarında). Zaman: II. Würm buz devri). Dudumlu, Tuzgölü.
Aurignacien	: Adıyaman, belki de Ankara civarında birkaç iskân yeri.
Solutréen	: Malûm değil, yok.
Magdalénien	
Mesolitikum	: Belki Burdur gölü yanında Baradis (Mikrolitler).

Tabloda görülüyor ki Anadolu'da Solutréen ve Magdalénien müstesna, diğer bütün Paleolitikum kültürleri mevcuttur. Sonra eski taş-devrinin ilk zamanları pek az eserle temsil edilmiştir. Orta Paleolitikum ise zengin ve tipiktir. Anadolu'da Mezolitikum'un yalnız Prof. Louis'nin topladığı mikrolitlere münhasır kaldığını söyleyen müellif pek tabiidir ki artık Samsun civarından Mezolitikum'un tesbit edildiğini bilemezdi. (Şevket Aziz Kansu: Samsun kazıları ve Samsun tarihi üzerine bir konuşma; konuşmalar, C. H. P. Halkevleri neşriyatı, Ankara, 1942, s. 40 v. s.) Nihayet şunu da ilâve edelim ki Anadolu'da saf yani madensiz bir yeni taş-devri iskân yeri gösteren bir istasyon halâ malûm olmamıştır.

Hulâsa bütün bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki Pfannenstiel kendi araştırmalarına da epeyce bir yer ayırdığı bu kitabı ile aynı zamanda Paleolitikum Anadolu hakkındaki malûmatımızın bu günkü durumu üzerine toplu bir bakış yapmış, tamam ve eksik tarafları göstermiştir. Ki-

tap bilhassa bu bakımdan değil yalnız Anadolu'daki araştırmalar, belki buraya komşu Avrupa ve Asya memleketlerinde yapılacaklar için de bir esas olabilecek mahiyettedir. Bununla beraber sözümüzü bitirmeden bir noktayı tebarüz ettirmek, müellifin de -eğer doğru anlamışsak- arzusunu belirtmek bakımından faydasız olmayacaktır sanıyoruz: Memleketin geçmiş kültürleri üzerinde (bu kültürler tarih öncesi devirlerinin -burada olduğu gibi- gayri şahsî kültürleri de olsa) yapılmış olan tek tek araştırmaların neticelerini bir araya toplayan ve bizim bir bakışta toplu bir fikir edinmemize imkân veren böyle kitaplar içinde, insan, onların toplanışlarından ve toplu olarak görünüşlerinden doğan umumî meselelerin ne dereceye kadar çözülmek istidadını gösterdiklerini de bilmek istiyor. Bunu biraz izah edelim: Herkesin malûmudur ki eğer bir memleket iki kıt'a arasında bir köprü olabilir denirse, bunun için en karakteristik misâl Anadolu olur. Bu köprü üstünden, her iki taraftan da, sayısız halk kütleleri gelmiş geçmişler-

dir. Bunların bir çokları Anadolu'da en eski yerliler üstüne tabaka tabaka yığılmışlar, kalmışlardır. Fakat bütün bunlara rağmen Anadolu topraklarının dünyada misli nadir bulunur topluluğu ve kapalılığı burada kültürel mânada daima nevi kendine münhasır bir gelişme ve tekâmüle götürmüştür. Burada binlerce sene tesirleri devam etmiş olan çok eski yerli kudretler ispat olunmaktadır. Anadolu'nun en eski yerli halkları kudretlerini ve hususiyetlerini gelenlere daima damgalamışlardır. Yani, köprü olmasına rağmen, eski Anadolu kültürel inkişafı bakımından muhaceretlerden hemen hemen hiç müteessir olmamış görünmektedir.

İmdi Anadolunun bu vaziyeti göz önünde tutulursa böyle bir kitap içinde insan mevzuu ile ilgili umumî mahiyetteki bazı suallere de cevap bulmak istiyor. Acaba Anadolu'daki Paleolitikum kültürleri hep gelip geçenlerin bıraktıkları izler midir? Yoksa Anadolu hakikaten nevi kendine münhasır varlığıyla bu zamanlarda dahi buradan etrafa huzmeier saçan bir kaynak mıdır? Yani demek istiyoruz ki Anadolu'nun o zamanki mevkii ve rolü nedir? Yalnız, bunun için, pek tabiidir ki Anadolu etrafının da Paleolitikum litratürünün tetkiki icabeder. Ve biz müellifin bugün buna imkân bulamayışındaki esbabı makul bulduğumuz için itizarını da haklı buluyoruz (s. 42) Ve bunu ilerideki araştırmaların göz önünde bulunduracaklarını ümit ediyoruz. Bununla beraber bu kitap toplayıcı mahiyetiyle hiç değilse böyle meselelerin de düşünülmesi sırası geldiğine işaret etmiş oluyor. Bu kitap böylelikle Anadolu Paleolitikum araştırmalarının başlangıç ve tesis devresini kapıyor ve yeni bir devir açıyor. Bundan dolayı «Anadolu'nun eski taş-devri araştırmaları için büyük bir saha olduğunu ve onun tâ erken dördüncü zamandanberi insanlara oturacak yer olarak hizmet ettiğini» gösteren bu kitabı şükranla karşılıyoruz.

Dr. Halil DEMİRCİOĞLU
Tarih Doçenti

“İlk Tongso'n Kültürünün tarihi,, (The date of the early Dong-so'n culture) B. Karlgren — The Museum of Far Eastern Antiquities, Stockholm No. 14, 1-29; 1943.

Burada eski bir Hindicini kültürünün eskiliği hakkında bir mütalea yürütmek her halde bir az garip görünecektir; fakat buna rağmen bu etüdün verdiği neticeler bizce mühim ve enteresandır. 1924 de Fransız müdekkikleri Dong-so'n ve Tonking'de yaptıkları bir kazıda çok mütekâmil bir bronz kültürü bulmuşlar ve bu kazılara 1936 yılına kadar devam edilmiştir. Bunların arasında Çinlilere has olan eşyalarla İsa'nın doğum yılına ait sikkeler bulunmuştur. Meşhur İsveçli Sinoloğ Karlgren bu kültürlerin eskiden mevcut olduğunu ve en eski mezarların İsa'dan önce 4 üncü asıra ait olduklarını, en yenilerinin ise İsa'nın doğum yıllarına tesadüf ettiklerini ikna edici bir surette isbat etmiştir.

Hülâsa edilen bu neticede bizim için enteresan olan bir çok noktalar vardır. Son senelerde Çin'de bir çok bronz silâhlar ve bronz âletler bulunmuştur. O. Janse bunların cenup Çin'den neşet ettiklerini yani Dong-so'n kültürleri ile münasebettar olabileceklerini tahmin ediyor. Burada Hallstatt devri eşyası mevzu bahstir. Bir çok benzerlikler ispat edilmiştir. Viyanalı Etnoloğ R. Heine-Geldern (şimdi New-York'da) bu temel üzerine inşaya başlayarak, İsa'dan önce I inci bin yılda Avrupadan kuvvetli bir kültür ceryanının gelip şarkî Asya'ya ve Hindicini'ye geçtiği ve oradaki bronz kültürün ilerlemesine yardım ettiği nazariyesini ileri sürmüştür. Ona göre bu kültür unsurları İskitler tarafından değil, fakat daha önceleri Kimmerianlar, Avusturya ile Transilvanya arasında saltanat sürdükleri zaman nakledilmiştir. Bu Kimmerianların milâttan önce 8 inci asırda şimal Çinde görülen Hsien-yün'ler olmaları ve bunları onların nakletmiş olmaları da muhtemeldir. Burada Heine-Geldern, bir zamanlar Çekoslovak Sinoloğ G. Haloun'un (evvelce Göttingen, şimdi Oxford'da) ileri sürmüş olduğu nazariyeye istinat ediyor. B. Karlgren, Janse'nin ve bununla da Heine-Geldern'in delillerinin emin olmadığını isbat ediyor. Doğu Asya'da bulunan eşya-

lar Çin eşyası olmayıp bilâkis o devirlerde oralarda hiç Çinli yaşamamış olan Ordos bölgesindedirler. Buna göre Avrupa'dan Hallstatt-kültürü ile Ordos sanatı arasında benzerlikler vardır. Fakat ordos kültürü Hsiung-nu, yani eski Türk kültürüdür. Hsien-yün'lerin Kimmerian olduklarını söyleyen Haloun'un nazariyesi kabul edilmemiştir. Han devrindeki Ordos sanatı tıpkı ondan önceki devirlerdeki gibidir. Han devrinde ise Ordos bölgesinde yalnız Hsiung-nu'ların yaşadıklarına şüphe yoktur; o halde ondan önceki devrin sanat üslubu aynı ise, o zamanlarda da Hsiung-nu'lar yaşamış olacaklardır. Asya'da Türklerin tavassut ettikleri bir çok kültür münasebetlerinin mevcut olduğu biliniyor ve tasavvur edilebiliyor. Yalnız Avrupa'nın verici mi yoksa alıcı kısmı mı olduğu bilinmiyor; bazı emarelere göre ikincinin olması daha muhtemeldir.

Karlgrén Dong-so'n kültürünün bir orta Çin kültürünün (Huai kültürü) tesiri altında kaldığını ve bunda da kuvvetli bir Ordos tesiri görüldüğünü işaret ediyor. Dong-so'n kültürü İsa'dan önce 400 yılına ait ve Kariagren'in tetkiklerine göre Huai kültürü İsa'dan önce 7-6 inci asırlara ait olduğu için, Ordos kültürü en az onun kadar eski ve belki de daha bile eskidir. Ordos kültürü bir hayvan üslubu kültürüdür, Çinde ilk Chou devri kültüründe hayvan üslubu vardır, fakat henüz pek yakından tetkik edilmemiştir. O halde en geç milattan önce 7 inci asırdanberi Ordos bölgesinde çok müttekâmil bir Türk bronz kültürünün mevcut olduğu anlaşılıyor. Böylece şimdiye kadar bir çok taraftar kazanmış olan, Ordos kültürünün, «İskitlerin hayvan üslubu-kültürü» nün (R. Grousset ile karşılaştı) bir kısmı olduğuna dair olan nazariye tutunamayacaktır; çünkü başlangıç tarihleri pek iyi uymamaktadır. Bunlar B. Kargren'in yeni eserinden çıkarabileceğimi zannettiğim iki mühim neticedir.

Dr. W. EBERHARD
Sinoloji Profesörü

Türkçeye çeviren:
İkbal BERK

Sinoloji Enstitüsünde Mütercim

Tunceli ile çevresindeki üç vilâyetin zirai durumu ve gelişme imkânları. — Yazan: Tefvik Dündar. Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.

Memleketimizin en az araştırılmış bölgelerinden birini teşkil eden ve bugün idari bakımdan 4. Umumi Müfettişliğe dahil bulunan Tunceli, Elazığ, Bingöl ve Erzincan vilâyetlerinin zirai bakımdan yakın bir araştırmasını yukarıdaki kitap vermektedir. Yüzyıllarca ihmale uğramış, hemen hiç bir bakımdan esaslı surette araştırılmamış ve islâh yüzü görmemiş, uzun zamanlar yol ve okul gibi iki medeniyet varlığından uzak kalmış bulunan bu geniş bölgede coğrafya ve zirai araştırmalar yapılmamış gibidir.

Muhakkak ki, bugün de, bu bölgenin esaslı bir coğrafyası gene yoktur. Fakat bugün, burada bahsedeceğimiz küçük kitap, bu eksikliği, bir ziraatçı gözü ile, kitabın hacmi nisbetinde aydınlatmaktadır.

4. Umumi Müfettişlik nezdinde ziraat müşavirliği vazifesi gördüğü dört yıla yakın bir zamanda kitabın müellifi, ödev dolayısıyla çıktığı araştırma gezilerinden faydalanarak, bölgenin genel ziraat durumunu yakından tanımağa ve incelemeye fırsat ve vakit bulmuştur. Yazar, yolları ve kapıları medeniyete ancak son yıllarda açıldığından ötürü kitabına başlık olarak, bu dört vilâyetten «Tunceli» adını seçmiş bulunmaktadır.

67 sahifeden ibaret olan kitap, iyi bir şekilde basılmış ve fakat müellifinin de dediği gibi, içerisine bir ilmi araştırmacı gözü ile uzun zaman girilememiş bulunan bu bölgeye ait fotoğraflar, ne yazık ki, bir kazaya kurban gitmişlerdir. Eski Halkalı Yüksek Ziraat Mektebinin müderrislerinden olan müellif, bu eseri hazırlarken yalnız şahsi gözlem ve görüşleriyle kalmamış, aynı zamanda, bu bölgeye ait bazı etüd ve kitaplardan da faydalanmıştır ki, bunu kitabının bibliyografyasında da göstermektedir.

Şimdi kitabın yapraklarını karıştırarak onu daha yakından tanıyalım: Kitap, başında bir «Önsöz» ve sonunda da bir «sonsöz»den başka, üç ana bölüm göstermektedir. Genel durum, özel durum ve bölgenin zirai iktisat yönünden görünüşü.

Kitabın, okuyan üzerinde iyi etki yapan noktalarından birisi de, bu bölümlerden herbirinin sonunda bir sahife kadar yer tutan iyi ve açık yazılmış özlere bulunuyor.

Yalnız bir ziraatçı için önemli noktaların belirtilmesiyle kalmayıp, aynı zamanda, yurt içinde araştırmalar yapacak bir coğrafyacı için de, herşeyden önce, araştırılıp üzerinde durulması gereken bölgenin birçok doğal, beşerî ve iktisadî olay ve problemlerini sırası geldikçe, ortaya koyan bu küçük kitap, sade ve derli toplu yazıldığı kadar, ilim çevresinden de ayrılmamıştır. Eseri yakından gözden geçirecekler, ancak son zamanlarda gelişmeğe doğru ilk adımlarını atan bu geniş ve çok verimli bölgenin doğal ve ziraî bakımından en yeni durumunu öğrenmiş olacaklardır.

Memleketimizin en yüksek kısımlarından birini teşkil eden bu bölge, geniş dağlık arazi arasına yer yer serpilmüş büyüklü küçüklü birtakım ovaları da ihtiva etmektedir ki neojen ve dördüncü zaman tortul tabakalarıyla örtülmüş bulunan bu ovalar arasında en geniş ve önemlileri Elâzığ, Palu ve Erzincan ovalarıdır. Gene burada dağlık araziye göre çok az yer kaplıyan alçak düzlükler arasında, vadilerin genişledikleri yerlerde veya kavşak noktalarında da ufak ovalar buluruz ki, bunlar arasında en tanınmış olanı Tuncelinin «Ovacık» düzlüğüdür. Esasen yüksek olan bölgenin, bu ovaları da deniz yüzünden 1000 - 1200 m. yüksekte bulunmaktadırlar. İşte bu ovaların etrafını çok yüksek dağlar çevrelemiş bulunmaktadır, bunlar daha ziyade temelleri eski araziden müteşekkil bulunan tersiyer tabakalarından meydana gelmişlerdir. Bir taraftan Kuzey Anadolu dağları, bir yandan Doğu Toroslar arasında yer almış bulunan bu bölge, doğuda gene yüksek dağlık araziye doğru uzanır, batıda ise İç Anadolu platolarına doğru yavaş yavaş alçalır ki, bütün bölgenin ortalama yüksekliği 1500 - 2000 m. olarak görülür. Yüksek dağlar ya silsile halinde uzanmakta, yahut tek tek yer almış bulunmaktadırlar. Bunlar arasında en yüksekleri Munzur dağları (3500 m.), Keşiş dağları (3537 m.), Masdar dağlarıdır. Daha doğuda Bingöl dağları 3650 m. yükseklik göstermekle beraber, geniş platolardan,

düzlüklerden müteşekkil bulunurlar ki, üzerleri pek çok göllerle kaplı bulunur ve bölgenin bu parçasına gerçekten görülmeğe değer bir manzara verir.

İşte, çoğunca dağlık, derin vadilerle parçalanmış ve geçilmesi güç olan bu bölgeyi iki ırmak yarmış ve parçalamış bulunmaktadır ki, bunlardan biri Fırat'tır ve Murat ile Karasu gibi iki önemli kolla büyümektedir, ötekisi ise yukarı Dicle'dir. Bu ırmaklar, son derece sarp olan bu arazide çok vakit sür'atli akışlarla yollarına devam ederler, yatakları boyunca çağlayanlar ve şelâleler meydana getirirler. Bundan ötürü, suları bol ve çığırları genişçe bulunan bu akarsular nehir taşıt vasıtalarına elverişli değildirler. Ancak bazı uygun yerlerinde şişirilmiş davar tulumlarının bir araya getirilmesiyle elde edilen ve bir nevi sal ödevi gören kelek'lerle insan ve eşya taşınabilir.

Fakat, akarsuların bu çabuk akış ve düşüşlerinden faydalanarak elde edilecek beyaz kömür gerek bölgenin aydınlanması ve gerekse buraya uygun endüstrinin kurulmasına yardım etmesi bakımından son derece önemli bir rol oynayacaktır. Gene kitapta, bu husus için verilen bir misali burada kaydetmeden geçemeyeceğiz: «Elektrik Tetkik Bürosu'nun araştırmalarıyla, Keban'da Fırat'ın 100 m. enindeki bir noktasında, 80 m. yüksekliğinde bir baraj yapılırsa kazanılacak elektrik enerjisi ile Doğu Anadolu'nun geniş bölgelerini aydınlatmağa imkân hasıl olacağı anlaşılmıştır. Yalnız bununla da kalmıyarak, aşağı havzalarına durmadan bereket taşıyan bu iki damardan bölgenin gerçekten muhtaç olduğu sulama işleri hususunda da artık faydalanmamız gerekmektedir.

Bölgenin güzelliklerinden biri olan 6 km. eninde ve 22 km. boyundaki tuzluca sulu Gölçük (yeni adile Hazer) gölünün etrafındaki oldukça geniş arazinin ormanlaştırılması sayesinde, burası Tunceli, Diyarbakır ve Malatyalıların banyo ve spor ihtiyaçlarını giderecektir ki, ağaçlama işine şimdiden başlanmıştır ve bu ağaçlar arasında yetiştirilebilecekler bilhassa, söğüt, akasya, kavak, aylando ve çınar'dır.

Sekiz ay süren kış esnasında şiddetli tipi ve fırtınalara ve 2-4 m. kalınlığındaki kar tabakalarına yer veren bu bölgede

kışın ısı sıfırın altında 25 dereceyi bulur. İşte bu esnada gidiş geliş bölgede gerçekten güçleşir, yüksek dağlar ve platolar arasına sıkışmış bulunan ovalar, bu dağların koruma rolü sayesinde, daha mülâyim bir iklimi gösterir ve çeşitli meyva, sebze ve ekinlerin yetişmesine elverişli bulunurlar ki, buralarda yıllık yağış miktarı ortalama 35-40 sm. kadardır ve sulamaya ihtiyaç vardır.

Hülâsa, pek çeşitli yer şekillerini ve türlü iklim örneklerini birer mozaik gibi kendinde toplamış bulunan bu geniş bölge ancak çavdarın yetişebileceği yerlerden çeltik ve pamuk, tütün ve yağlı bitkilere kadar birçok ziraat bitkilerinin ekimi kabul olacak, bu arada beyaz kömür enerjisiyle bölge aydınlanıp endüstrileşebilecek bir kabiliyet göstermektedir.

Bölgenin önemli ovalarının topraklarını ve verimlilik derecesini inceleyen kitap, bunları 1600 m. lik dağ yamaçları ve platolar ve yüksek dağ alanlarıyla kıyaslamaktadır. Bu arada yeni rakam ve sonuçlar da veren yazar, bölgenin ziraat bitkileriyle beraber, doğal otlak ve çayır-liklarına da dokunmakta ve burada hayvan yetiştiriminin şekil ve öneminden bahsetmektedir. Bölgenin en önemli ekonomi işletmesinin, başta davar olmak üzere, hayvan yetiştirme olduğunu gösteren eser sığır cinsinin islâha muhtaç olduğunu, bunlarla atların Malatya'daki «Sultan suyu Harası»ndan faydalanarak düzenlenebileceğini ve bölgede tiftik keçilerinin yetişme sınırlarının tecrübe ve tesbit edilmesi gerektiğini kaydediyor.

Böylece, uzun zamanlar kapalı kalmış bu bölgenin çeşitli taraflarını göstermeğe çalışan kitap, adeta kendiliğinden, her biri bir coğrafya ve ziraatçiyi, tarih ile uğraşan bilim adamlarımızı meşgul edebilecek bir sıra problemler ortaya koymaktadır. Bu geniş bölgede araştırma yapacaklar için herbiri başlı başına birer konu teşkil edebilecek bu noktalardan, burada yalnız birkaç tanesini söyleyebiliriz.

a. Uzun kış aylarında karla kaplı, tipi ve çığ tehlikelerinin bulunduğu bu bölgede, yakacak işi bugün nasıl yerine getiriliyor, ilerde daha ne gibi yollarla bu ihtiyaç kolay ve ucuz fiyatla temin olunabi-

lirdi? Bu nokta ile ilgili olarak bugün bölgenin orman kalıntı veya izleri nerelerde bulunuyor ve buralarda hangi ağaçları mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda yetiştirmek kabil olabilecektir? Buna göre bölgenin ilerde orman yetiştirmeğe elverişli alanlarının uygun ölçekli bir haritada gösterilmesi gerekmektedir.

b. Bölge esas bakımdan bir hayvan yetiştirme sahası bulunduğu ve bilhassa keçilerin, büyümekte bulunan fidanların filizlerini kemirerek beslendiklerine göre acaba bölgede bu iki ekonomik kol nasıl ve ne şekilde beraber bulunacak, yerleşecek ve gelişebileceklerdir? Bu iki coğrafya olayının birbirleriyle olan ilgi ve bağıntılarını ve karşılıklı etkilerini gösteren bir dağılışı ve ilerideki gelişmeleri çizen bir haritanın da lüzumu gene beliriyor.

c. Bölgede gübre işinin nasıl halledildiği? Hayvan pisliklerini en çok yakacak ihtiyacını gidermek üzere tezek halinde kullanıldığına göre, gübre işi nasıl yerine getirilecektir.

d. Bölgede, düşen su kuvvetinden gelecekte takriben ne derecelerde faydalanabileceğimizi, bugün sulamaya ihtiyaç gösteren ekim alanlarıyla, sulanmakta veya henüz sulanmamakta bulunan araziye gösteren bir haritaya daha ihtiyaç görünüyor. Bu arada sulama işlerinin nasıl yapıldığı, sulanmayan alanlarda bu işin hangi sebeplerden ötürü yapılamadığı ilâh... da araştırılıp gösterilebilir.

e. Bölgede gerek göl ve gerekse nehir balıkçılığının gelişmesi uğrunda neler yapılması gerektiği.....

Bunun gibi bir çok noktalara dokunan ve kitabın hacmi nisbetinde yer yer aydınlatılan ve fakat her biri başlı başına birer konu teşkil eden problemlerden başka, yazar, bölgede yaşayan çiftçi unsurunun vasıflarına, burada arazi bölümü ve büyük arazi meselelerine de dokunuyor. 38.000 Km.² lik bir yer kapladığı ve yarım milyondan biraz fazla nüfusun barındığı görülen 4 vilâyetten müteşekkil bu bölgenin nüfusça en sık yerini Elâzığ (18) en seyregini de Bingöl (8) vilâyeti göstermektedir.

Ekilen arazinin Elâzığ ve Erzincan'da 1/3, Tunceli ve Bingölde 1/5 olduğunu kayıtt eden müellif, bilhassa ilk iki vilâyette köylerin ova ve vadilerde sıklaştığını, ikinci-

lerinde ise dağlar arasına sıkışmış ve ancak bir kaç evden müteşekkil ve küme kelimesinden azma KOM adını taşıyan köyler bulunduğunu kaydettikten sonra, kom hakkında şu dikkate değer bilgiyi veriyor: «Komlar, köylerden yarım veya bir saat mesafede dağ yamaçlarında bir su kaynağının yanı başında kurulmuş bir veya birkaç evden mürekkep ve civarı ekili tarlalarla çevrili yalnız başına kalmış konak yerlerinden başka bir şey değildir. Bu nevi komlardan Tunceli vilâyetinde 1 hanelikten 61, 2 hanelikten 101, 3 hanelikten 84, ve 4 hanelikten 80 tane vardır. Gerçi sahası dar olan bu arızalı mıntakada kom yerleşmeleri hoş ve faydalı görülebilirse de asayışı ve emniyet cihetince ortadan herhalde kaldırılması ve diger ana köyler içine iade edilmesi lâzımgelen muzur bir şekil olduğu meydandadır. Zira bu bir iki hanelik komlar, hükûmet ve kanununun tazyik ve takibine uğrıyanlar için emin bir sığınak vazifesini gördükleri gibi, iyi ve çabuk bir haber alma ve verme vasıtası olmaktadır».

Burada, beşerî coğrafyanın çok önemli bir problemi ile karşılaşılıyor. Dağlık ve vadilerle iyice parçalanmış bir bölgede ekime elverişli toprakların dağılışı ve bununla ilgili yerleşme şekillerinin incelenmesi ve bağıntılarının araştırılması. Tunceli bölgesinde iskân ve iktisadî durumu inceliyecek bir beşerî coğrafyacı, bu çok önemli noktaya da dokunmadan geçemeyecektir. Bu takdirde yine bölgede bu dağılık yerleşme ve işlenilebilecek toprağın dağılışını gösterecek bir haritaya ihtiyaç vardır.

Ovalar, vadiler ve dağ eteklerindeki köylerde oturan çiftçi ve kısmen hayvan yetiştiren nüfustan bahseden yazar, Türk soyundan geldiklerine şüphe olmıyan ve göçler sırasında, eski adı ile Dersim'in dağılık ve kuytu yerlerinde yerleşen ve kalan Tunceli'nin dağlık halkına da temas etmektedir. Hattâ bu güne kadar «Kalan» adı ile anılan bir aşiret'in bile mevcut bulunduğunu ve konuştukları dilin pek çoğu Türkçe, bir parçası Farsça ve arapça kelimelerden mürekkep ağdalı bir nevi «Dağ Osmanlıcası» ndan başka bir şey olmadığını

kaydeden müellif, 11 kadar kabile adını da saydıktan sonra, bunların adet ve geleneklerinin eski Türk inançlarının aynı olduğunu ve meselâ bugün bile güneşe tapanlar bulunduğunu söylüyor ve Ovacık'ın doğusunda Doğuk baba dağından güneş doğmağa başladığı zaman, güneşi ilk gören Ovacık halkından bir kısmının yerlere kadar eğilerek tapındıklarını ve bu suretle aydınlığı kutladıklarını, gene Dersimlilerin bazı mezar taşlarının koç şeklinde işlenmiş olduğunu bildirmektedir.

Tunceli'nin her yönden asırlarca geri kalmış bulunduğunu, mahsulünün çoğunu aşiret reislerine veren bu halkın geçinmek için soyguncu yapmak zorunda kaldıklarını kaydeden yazar, bir kısım köylülerin henüz peynir yapmak bilmediklerini, meyve ve sebzelerin birçoğunu tanımadıklarını sigara ve içkinin pek sokulamadığı bu yerlerde dinç ve çevik insanların yaşadığını söylüyor. Burada gerek coğrafyacılarımıza ve gerekse tarih ve etnografya ile uğraşanlarımıza birtakım araştırma ödevleri düştüğünü görüyoruz.

Yine bu kitaptan, bilhassa Tunceli'nde, arazi bölümünün çok nisbetsiz ve gelişmiş güzel olduğunu, zaten yüzde 15 i geçmiyen tapulu arazinin de kuvvetli ağaların eline geçmiş bulunduğunu öğreniyoruz. Ekim usulleri ve tohumları ıslah etmek, ziraat âletleri vermek, sulama işlerini düzenlemek sayesinde hububat, pamuk ekimi gelişeceğini, tütün ekimi ve ipek böceği yetiştirilmesinin de ıslaha mühtaç olduğunu kaydeden yazar, Erzincan'ın önemli bir şeker merkezimiz olabileceğini, bölgede bağcılık, arıcılık, pek iyi sonuçlar verebileceğini, ancak topraksızların toprak sahibi edilmeleri gerektiğini ilâve ediyor. Kitabın konusunu teşkil eden bölge çok büyük, problemleri çok geniş, çeşitli ve önemlidir; bütün bunlara rağmen kitap okuyanlar üzerinde, buraları gezmiş, görmüş, olayları aydınlatma yollarını aramış bir insanın gayretlerini gösteriyor, ileride burada çalışacaklara şimdiden birçok problemleri işaret ediyor.

Dr. Reşat İZBIRAK
Coğrafya Asistanı